

60 ปีประชาธิปไตย

สิทธิเสรีประชาชนไทย

24 มิถุนายน 2475

24 มิถุนายน 2535

ธรรมศาสตร์กับการเมือง

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

บรรณาธิการ

เอกสารประกอบการสัมมนาเนื่องในโอกาส 60 ปีประชาธิปไตย

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เอกสารประกอบการสัมมนา

60 ปีประชาธิปไตย

สิทธิเสรีประเทศไทย

เรื่อง

รวมศาสตร์กับการเมือง

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

จัดโดย

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
และ
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์

24-28 มิถุนายน 2535

ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ธรรมศาสตร์และการเมือง 2477-2511 ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

สรุปย่อผลการวิจัย "ประวัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์" ชั้นนี้ เป็นคำริของสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อปลายปี 2525 ในสมัยที่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการ ทั้งนี้เนื่องจากตระหนักว่านับตั้งแต่การก่อตั้ง "มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง" เมื่อปี 2477 เป็นต้นมา สถาบันการศึกษาแห่งนี้ได้มีบทบาทสำคัญต่อสังคมมาอย่างไม่ขาดตอน มีความสำคัญในแง่ของการผลิตบัณฑิตอันเป็นบทบาทหลัก แต่ในขณะเดียวกันก็มีความสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมภายนอกอย่างสูง ดังเป็นที่ทราบกันทั่วไป และโดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันแห่งนี้ก็มีภาพลักษณ์ในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับการเมืองเสมอมา ไม่ว่าจะนับตั้งแต่จุดกำเนิดของมหาวิทยาลัยที่สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 หรือความเกี่ยวพันกับความผันผวนทางการเมืองในช่วงระบอบเผด็จการ 2490 และที่สำคัญอย่างยิ่งในสมัยของเหตุการณ์ก่อนและหลัง 14 ตุลาคม 2516

แต่ความสำคัญของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นี้ เป็นเรื่องที่ยังมิได้มีการศึกษาค้นคว้าและวิจัยกันอย่างลึกซึ้งตามหลักวิชาการ อาจจะยกเว้นงานสำคัญชิ้นเดียว คืองานเขียนของ บุญเย็น วอทอง มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง :กำเนิดและความเกี่ยวพันกับระบอบประชาธิปไตย (2512) ซึ่งก็มีข้อจำกัดในแง่ที่ว่าเป็นการศึกษาเฉพาะช่วง 2477-2480 และก็มีมุ่งพิจารณาในแง่ที่เป็นเรื่องของสถาบันการศึกษาในทางการปกครองที่เป็นอุปสรรคต่อการปกครองของประเทศไทยสมัยเริ่มต้นระบอบประชาธิปไตยเพียงแง่มุมเดียว ยังไม่มีงานเขียนใดที่วิเคราะห์ประวัติของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทั้งระบบ และอยู่ในระยะช่วงระยะเวลายาวพอที่จะเห็นบทบาทของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ได้อย่างชัดเจน อนึ่งแม้จะมีงานเขียนจำนวนมาก ที่กล่าวถึงเรื่องราวของมหาวิทยาลัยอยู่ในหนังสืออนุสรณ์บัณฑิตธรรมศาสตร์แต่ละรุ่น หรือหนังสือที่ออกมาเนื่องในโอกาสต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยก็ตาม แต่ก็มักเป็นเพียงบทความสั้น ๆ หรือบทแนะนำมหาวิทยาลัยเท่านั้น ไม่มีการได้ส่วนหลักฐานอย่างกว้างขวาง ส่วนใหญ่มีสำนวนข้อความซ้ำซ้อนกัน และที่สำคัญคือเน้นกิจกรรมของมหาวิทยาลัยเพียงด้านใดด้านเดียว เช่น เน้นเฉพาะการบริหารภายใน หรือไม่ก็เน้นเฉพาะกิจกรรมของนักศึกษา ทั้งหมดขาดภาพความสัมพันธ์กับพัฒนาการของสังคมในมุมกว้าง

ด้วยเหตุผลดังกล่าว การศึกษาประวัติของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงเป็นเรื่องที่ควรกระทำอย่างยิ่ง ข้อสำคัญไม่เพียงแต่จะเข้าใจพัฒนาการของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ว่าเป็นระบบในช่วงระยะเวลาอันยาวนานแล้ว ยังช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์การเมืองของไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ได้เป็นอย่างดี ดังนั้นพร้อม ๆ กับที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กำลังดำเนินการเตรียมการฉลองกิ่งศตวรรษธรรมศาสตร์ในปี 2527 อันเป็นวาระที่มหาวิทยาลัยได้สถาปนา มาครบรอบ 50 ปี ในสมัยที่ศาสตราจารย์คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี ดำรงตำแหน่งอธิการบดี คณะผู้วิจัยชุดนี้ก็ตั้งเป้าหมายไว้ด้วยว่าผลของการวิจัยนี้จะเป็นงานเขียนที่จะวิเคราะห์ความเป็นมาและบทบาทของมหาวิทยาลัย ในวาระครบรอบอันเป็นมงคลนั้นด้วย ทั้งได้ดำเนินการเสนอโครงการเพื่อขอความสนับสนุนจากสถาบันไทยคดีศึกษา เมื่อปลายปี 2525 ตั้งเป้าหมายไว้ว่าจะทำการค้นคว้าและเขียนบทวิจัยให้เสร็จภายในปี 2526 และนำผลงานออกเสนอได้ทันต่อวันอันเป็นมงคล 27 มิถุนายน 2527

ตามโครงการที่วางไว้ได้มีการแบ่งงานวิจัยออกเป็น 4 ภาค คือ ภาคแรก สมัยการก่อสร้างสร้างตัว 2477-2490 ภาคสอง สมัยมรสุมการเมือง 2490-2500 ภาคสาม สมัยสายลม-แสงแดด-และยุงทอง 2500-2511 และท้ายที่สุดภาคสี่ สมัยชบวนการตุลาคม 2511-2519 ในแต่ละภาคนั้นก็จะมีการศึกษาทั้งในเรื่องของความเปลี่ยนแปลงภายในของการบริหาร บทบาทและกิจกรรมของนักศึกษา ตลอดจนปฏิสัมพันธ์ของมหาวิทยาลัยแห่งนี้กับการเมืองและสังคมภายนอก กลุ่มผู้วิจัยประกอบด้วย สุนทรื อาสะวีย์ (นักวิจัยของสถาบันไทยคดีศึกษา) อาจารย์สุภาภรณ์ จรัสพันธ์ (คณะศิลปศาสตร์ มธ.) อาจารย์ทรงยศ แวหงษ์ (คณะอักษรศาสตร์ ศิลปากร) อาจารย์สุวิมล รุ่งเจริญ (คณะอักษรศาสตร์ จุฬาฯ) และยังมีนครินทร์-เมฆไตรวัฒน์ (ปัจจุบันเป็นอาจารย์คณะรัฐศาสตร์ มธ.) กับดำรง ไคร์คราวญ (ปัจจุบันเป็นข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ) เป็นผู้ช่วยวิจัย คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการค้นคว้าและเขียนวิเคราะห์เสร็จเพียง 2 ภาคแรกภายในธันวาคม 2526 หลังจากนั้นก็ได้พยายามหาภาคสามออกมาเป็นร่างในตอนต้นปี 2427 พร้อมทั้งได้ค้นข้อมูลบางส่วนของภาคที่สี่ไว้ อย่างไรก็ตามโครงการดังกล่าวนี้ก็หาได้สำเร็จ ลุล่วงไปตามที่ได้ตั้งเป้าหมายไว้ไม่

ในช่วงของการเริ่มดำเนินการนั้นปรากฏเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันขึ้น กล่าวคือ ท่านผู้ประศาสน์การ ปรีดี พนมยงค์ ได้ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 2526 ดังนั้นแทนที่หนึ่งในบรรดากลุ่มผู้วิจัยจะได้ไปสัมภาษณ์ท่านในเรื่องประวัติของธรรมศาสตร์ตามที่ได้นัดหมายกับท่านไว้เป็นที่มั่นเหมาะ กลับกลายเป็นต้องไปในงานพิธี เมาศพของท่านแทน และส่วนหนึ่งของกลุ่มผู้วิจัยก็ต้องรับหน้าที่ในการหาบุญ 100 วัน ซึ่งมหาวิทยาลัยเป็นเจ้าภาพ พร้อมทั้งดำเนินการในเรื่องของการก่อสร้างอนุสรณ์สถาน ตลอดจนอนุสาวรีย์ของท่านผู้ประศาสน์การ คือส่วนที่ต่อเป็นห้องใหม่ขึ้นมาจากคึกโครม ทางด้านสนามฟุตบอล และส่วนที่เป็นอนุสาวรีย์ทางด้านริมแม่น้ำเจ้าพระยา งานดังกล่าวต้องดำเนินการไปควบคู่กับการฉลองกิ่งศตวรรษธรรมศาสตร์ในปี 2527 กลายเป็นงานกิจกรรมที่มีใช้ เป็นเรื่องของการวิจัยค้นคว้าตามที่ได้ตั้งเป้าหมายไว้ (และหัวหน้าทีมวิจัยก็ต้องไปดำรงตำแหน่งรองอธิการบดี ที่รับผิดชอบโดยตรงต่องาน 50 ปี ควบคู่ไปกับการทำงานเกี่ยวกับที่เกี่ยวเนื่องกับการอัญกรรมของท่านผู้ประศาสน์การ)

ฉะนั้นประวัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงมิได้เสร็จสิ้นสมบูรณ์ตามที่ได้ตั้งปณิธานไว้แต่ต้น เรายังเห็นนานไปก็ทำให้ความหวังและความตั้งใจเดิมตกอกลงไป กลุ่มผู้วิจัยเองต่างก็มีภาระหน้าที่แตกต่างกันไป ทำให้ไม่สามารถจะดำเนินงานได้ตามที่ตั้งใจไว้ทั้งหมด ดังนั้นในรายงานชิ้นนี้ที่เสนอต่อสถาบันไทยคดีศึกษา จึงสำเร็จลงเพียง 7 ภาค กลุ่มผู้วิจัยต้องขอขอบคุณต่อสถาบันไทยคดีศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ที่ให้ความเห็นใจและเข้าใจปัญหาอุปสรรคในการทำงานดังกล่าว และยินยอมให้กลุ่มผู้วิจัยปรับโครงการใหม่ให้เข้ากับสภาพความเป็นจริง กลุ่มผู้วิจัยหวังว่าในอนาคตต่อไปจะสามารถหาภาค 4 ให้ออกปรากฏเป็นจริงได้ตามเวลาอันสมควร

ท้ายที่สุดนี้กลุ่มผู้วิจัยต้องขอขอบคุณต่อบรรดาศิษย์เก่าของ มธก. และ มธ. ที่ทั้งให้ข้อมูล ให้ความสนับสนุน ให้คำแนะนำติชมในการทำงานครั้งนี้ ขอขอบคุณต่ออาจารย์และข้าราชการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ช่วยเหลือในด้านคำวิพากษ์วิจารณ์ ข้อมูลตลอดจนแฟ้มเอกสารของทางราชการ ขอขอบคุณต่อผู้รู้ทั้งหลายท่านที่ไม่สามารถจะเอ่ยนามได้หมด ณ ที่นี้ และท้ายที่สุดขอขอบคุณสถาบันไทยคดีศึกษาที่ให้ความสนับสนุนให้เกิดงานวิจัยชิ้นนี้ขึ้นมา

1. สมัยการก่อสร้างสร้างตัว 2477-2490

สำนักโทน หมายถึงประเทศชาติ.....

สำนักนั้น ธรรมศาสตร์และการเมือง

ขุณวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธ์)

2440 - 2523)

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (มธก.) ถือกำเนิดขึ้นมา เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2477 ซึ่งเป็นระยะเวลา 2 ปี กับอีก 3 วัน ภายหลัง การเปลี่ยนแปลงการปกครองอันยิ่งใหญ่ เมื่อ 24 มิถุนายน 2475 มีนายปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐมนูธรรม 2443 - 2520) ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่ง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เป็นผู้ประกาศการณ์ หรือ "ผู้ให้" การสถาปนา ครั้งนั้น นี้เป็นมหาวิทยาลัยแห่งที่สองของไทย ถัดจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งตั้งมาตั้งแต่ 2450 หรือก่อนหน้านั้น 18 ปี สมัยดังกล่าวนี้ ประเทศสยาม (คำว่าประเทศไทยยังไม่เกิดจนกว่าจะปี 2482) มีอาณาเขตเท่า ๆ กับปัจจุบัน มีประชากรประมาณ 12 ล้านคน มีนักเรียนระดับประถมมัธยม 794,602 คน ในจำนวนนี้เป็นนักเรียนเตรียมอุดมศึกษา (มัธยม 7 - 8 เดิม) เพียง 2,206 คน กรุงเทพมหานครมีประชากรประมาณ 5 แสนคน ปี 2475 นั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีผู้สำเร็จจากศึกษา 68 คน

ถ้าจะว่าไปแล้ว มธก. หรือซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมหาวิทยาลัย-ธรรมศาสตร์ (มธ.) ตั้งแต่ 2495 นั้น มีรากเหง้ามาจากโรงเรียนกฎหมาย ของกระทรวงยุติธรรม และถือกำเนิดขึ้นมาในฐานะสถาบันการศึกษาชั้นสูง ควบคู่ มากับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 อันเป็นความพยายามหนึ่งในกระบวนการที่จะสร้างระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็น ประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ

ดังนั้น การที่จะเข้าใจกำเนิดของ มธก. ก็มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะ ต้องเข้าใจอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ต้องเข้าใจความเป็น

มาของโรงเรียนกฎหมาย และในมุมที่กว้างกว่านั้นต้องเข้าใจการจัดตั้งสถาบัน การศึกษาสมัยใหม่คือ บรรดาโรงเรียนต่าง ๆ ที่เข้ามาแทนการศึกษาาระบบเดิม ของวัดและวัง และท้ายที่สุดต้องเข้าใจสภาพของสังคมไทยโดยทั่วไปอีกด้วย

ในช่วงปลายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 (2367 - 2394) เป็นต้นมา สังคมไทยได้รับผลกระทบกระเทือนอย่างหนักทั้งด้านบวกและ ด้านลบของลัทธิจักรวรรดินิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากอังกฤษและฝรั่งเศส ตลอดจน สหรัฐอเมริกา ผลกระทบครั้งนี้มาในรูปเศรษฐกิจเป็นเบื้องต้น และรูปการเมือง เป็นลำดับต่อมา

ผลกระทบทาง เศรษฐกิจนั้นทำให้ไทยต้องยกเลิกการค้าผูกขาดของ เจ้า และขุนนางไทย ดังจะเห็นได้จากการที่ไทยจำต้องทำสนธิสัญญาต่าง ๆ เป็นลำดับ เรื่อยมา จนกระทั่งสนธิสัญญาบาวริง 2398 ที่เป็นสนธิสัญญาไม่เสมอภาค ซึ่ง จำกัดบทบาทของไทยทางด้านเศรษฐกิจการพาณิชย์อากร และจำกัดอธิปไตยทาง การศาล ในรูปลักษณะของสิทธิสภาพนอกอาณาเขต

ส่วนผลกระทบทางการเมืองที่ตามคิดมานั้น คือ การที่ไทยต้องยอมยกเลิก ข้ออ้างสิทธิทางการเมืองของตนเหนือกัมพูชา เมื่อปี 2410 และการสูญเสียดินแดน เป็นจำนวนมากทางด้านฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง (และบางส่วนทางด้านฝั่งขวา) ใน กรณี ร.ศ.112 (2436)

อิทธิพลและการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมครั้งนั้น ก่อให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงต่อสังคมไทยอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และ การเมือง สังคมไทยผ่านเข้าสู่กระบวนการ "ทำให้ทันสมัย" หรืออย่างที่รู้จักกัน ทั่วไปในนามของการปฏิรูป อันมีจุดสุดยอดอยู่ที่การปฏิรูปการปกครอง 2435 ใน สมัยรัชกาลที่ 5

ในที่นี้เราจะไม่กล่าวรายละเอียดของการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจ และการเมือง แต่ที่เราควรคำนึงไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจครั้งนั้น ทำให้ไทยเปลี่ยนจากเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง (self-sufficient economy)

และระบบการค้าผูกขาด (trade monopoly) กลายเป็นเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก (export economy) และการค้าเสรี (free - trade) มีข้าว ฝ้าย ไม้สัก ยางพารา เป็นสินค้าออกสำคัญ มีระบบเศรษฐกิจที่ใช้เงินตรา (money economy) อย่างมาก ส่วนในด้านการเมืองนั้น การปฏิรูปการปกครอง 2435 นำมาซึ่งการรวมอำนาจที่ศูนย์กลาง จุดศูนย์รวมอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ และการบริหาร ส่วนกลางที่กรุงเทพมหานคร มากกว่าระบบการเมืองที่ค่อนข้างกระจายอำนาจในระยะเวลาก่อนหน้านี้

ในบรรยากาศของความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิรูปการปกครองซึ่งค่อย ๆ ดำเนินมา เรื่อยนับแต่ต้นรัชกาลที่ 5 จนถึงจุดสุดยอดในปี 2435 นั้น ได้สร้างหน่วยงานใหม่ ๆ ของรัฐขึ้นมากมาย หน่วยงานใหม่ ๆ นี้ มีบทบาทในการรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ศูนย์กลาง หน้าที่ในการบริหารราชการแผ่นดินทั้งภายในและการต่างประเทศ รูปแบบที่เห็นได้ชัดเจนก็คือการตั้งกระทรวงทบวงกรมตามแบบการปกครองของประเทศตะวันตก ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นเอง หน่วยงานใหม่ ๆ เหล่านี้จำเป็นต้องมีบุคลากรหรือข้าราชการที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ ทั้งนี้ เพื่อประสิทธิภาพในการปฏิบัติหน้าที่ราชการในสถานการณืใหม่ดังกล่าว ดังนั้นจึงมีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นทั้งโดยรัฐบาลไทยเอง และทั้งทางด้านเอกชนก็มี เช่น โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ (2424) โรงเรียนเทพศิรินทร์ หรือโรงเรียนเอกชนของบรรดามิชชันนารี ดังเช่นโรงเรียนอัสสัมชัญ โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน เป็นต้น

เป้าหมายหลักของการปฏิรูปการศึกษา โดยการตั้งโรงเรียนสมัยใหม่ แทนการศึกษาจากวัดและวังนี้ ก็เพื่อผลิตบุคลากรเข้ารับราชการซึ่งจะรองรับการขยายตัวของระบบราชการดังได้กล่าวมาแล้ว ถึงแม้ว่าในสมัยนี้จะมีการขยายตัวของเศรษฐกิจในรูปของการส่งสินค้าออกและส่งสินค้าเข้า ซึ่งก็ต้องการบุคลากรเข้าทำงานก็ตามที แต่ทว่าเนื่องจากระบบเศรษฐกิจใหม่ตกอยู่ในมือของชาวต่างชาติ เช่น ชาตินะวันตกและชาวจีน ระบบเศรษฐกิจในตอนนี้จะหาบุคลากรตามระบบและความเหมาะสมของตนเอง และมักมีค้อยแสงหาบุคลากรที่เป็นผลผลิตจากโรงเรียนสมัยใหม่ของรัฐบาลไทยเท่าไรนัก ดังนั้นผู้จบการศึกษาจากโรงเรียนสมัยใหม่ของรัฐบาล ก็จะไปเข้าทำงานราชการเสียเป็นส่วนใหญ่ อนึ่ง ควรตั้ง

ข้อสังเกตไว้ว่าในการผลิตบุคคลเข้ารับราชการนี้ มักจะผลิตบุคคลากรที่เป็นชาย เกือบจะทั้งสิ้น นำเชื่อว่าข้าราชการที่เป็นผู้หญิง (คุณหญิงแรม พรหมโอบส บุษยประสพ เป็นเนติบัณฑิตหญิงคนแรกของไทย สำเร็จการศึกษาเมื่อปี 2473) จะมีเห็นได้ชัด เป็นกลุ่มก้อนก็เมื่อสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง

ในบรรดาโรงเรียนสมัยใหม่ที่มีบทบาทสำคัญต่อระบบการปกครองสมัยนั้น มีอยู่ 4 โรงเรียนด้วยกันที่ควรกล่าวถึงในที่นี้ คือ หนึ่งโรงเรียนนายร้อยทหารบก (2430 ปัจจุบันคือ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า) สอง โรงเรียนนายเรือ (2438) สาม โรงเรียนกฎหมาย (2440) และสี่ โรงเรียนมหาดเล็ก (2442)

สถาบันการศึกษาสมัยใหม่ที่สำคัญทั้ง 4 สถาบันนี้ ผลิตข้าราชการให้ระบบราชการทั้งที่เป็นข้าราชการทหาร ข้าราชการทางด้านกฎหมาย (สำหรับกระทรวงยุติธรรม) และข้าราชการพลเรือน (สำหรับกระทรวงมหาดไทย) เป็นส่วนใหญ่ และถ้าจะพูดให้ชัดเจนเลยก็คือ โรงเรียนกฎหมายและโรงเรียนมหาดเล็ก เป็นสายสำคัญสองสายที่กลายเป็นมหาวิทยาลัยในเวลาต่อมา โดยที่โรงเรียนมหาดเล็กได้เปลี่ยนเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน เมื่อ 2453 และเลื่อนฐานะเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยไปก่อน เมื่อ 2456 ส่วนโรงเรียนกฎหมายได้อยู่ต่อมา จนกระทั่ง 2476 ก็ถูกโอนไปขึ้นกับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เสีย 1 ปี ก่อนที่จะกลายมาเป็นมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อ 27 มิถุนายน 2477

2. สมัยมรสุมการเมือง 2490-2500

สิ่งเหล่านี้ที่โตมโทมจิตข้า

ให้แกร่งกล้าเดือนปีไม่มีวัน

ถ้าขาดโตม... เจ้าพระยา... ท่าพระจันทร์

ก็ขาดสัญลักษณ์พิทักษ์ธรรม

เปลื้อง วรรณศรี

ธรรมจักร 4 : 2 พฤษภาคม 2495

การรัฐประหาร พ.ศ. 2490 เป็นเหตุการณ์การเมืองที่สำคัญของไทย การรัฐประหารครั้งนี้ นำโดยกลุ่มนายทหารนอกประจำการ พลโทผิน ชุณหะวัณ และพันโทเผ่า ศรียานนท์ และนายทหารบกที่จะมาปรากฏบทบาทสำคัญต่อการเมืองไทย เช่น พันเอกสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพันโทถนอม กิตติขจร เป็นต้น การรัฐประหารครั้งนี้ทำให้กองทัพบกซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเมืองไทยอยู่แล้ว ได้ปรากฏบทบาทที่โดดเด่นมากยิ่งขึ้น และทำให้สภาพการเมืองไทยซึ่งมีผู้นำที่ก่อตัวขึ้นมาจากการเป็นผู้ออกการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้สิ้นสุดลงโดยสิ้นเชิง

การรัฐประหาร พ.ศ. 2490 มีผลกระทบต่อ มธก. โดยตรง ทั้ง ๆ ที่มหาวิทยาลัยนี้โดยทางการจะเป็นสถาบันทางการศึกษา แต่จากสภาพการณ์ มธก. ก่อกำเนิดขึ้นมาดังที่กล่าวมาแล้วในภาค 1 และบทบาทของการกู้ชาติในภาวะฉุกเฉินช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ตลอดจนการที่ผู้ประศาสน์การบริติช พนมยงค์เอง ดำรงตำแหน่งทางการเมืองที่สำคัญในช่วงระหว่างและหลังสงครามโลกนั้น ก็เป็นการยากยิ่งที่จะแยก มธก. ออกจากความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองดังกล่าว

นักศึกษาผู้หนึ่งที่ใช้นามปากกาว่า "14559" ได้บรรยายความรู้สึกและสภาพของ มธก. ในตอนนี้อย่าง

"ครั้นเกิดรัฐประหารขึ้นเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 ประมุขของมหาวิทยาลัยต้องลี้ภัยการเมืองไปอยู่ต่างประเทศ อาจารย์ถูกจับกุมคุมขัง การสอบไล่ของนักศึกษาในบางลักษณะวิชาต้องทำการสอบกันใหม่ เนื่องจากกระดาษคำตอบของนักศึกษาถูกใช้ เป็นเป้าสำหรับประลองความคมของดาบปลายปืน ขณะนั้นเป็นเวลาปิดสมัยการศึกษาประจำปี ซึ่งโดยปกติมหาวิทยาลัยก็เงียบเหงาอยู่แล้ว แต่โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะนั้น บรรยากาศเต็มไปด้วยความเศร้าและหิมะหิมัน แม้ดวงอาทิตย์จะแจ่มกระจ่างปานใดก็ตาม แต่นักศึกษาที่ช่างเห่าเข้าไปในมหาวิทยาลัยในขณะนั้น ก็รู้สึกประหนึ่งว่า ดวงอาทิตย์นั้นไร้แสง เพราะยอดโดมที่เคยตระหง่านทักทายเมฆคุณคล้ายประหนึ่งว่าจะพลอย

เศร้ร่าไปกับนักศีกษาด้วย เพราะเขาเหล่านั้นรู้สึกไปโดยสัญชาตญาณว่า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป วาระที่ เขาจะต้องกักพันเผชิญกับมรสุมและพายุ ร้ายได้มาถึงแล้ว"

นับตั้งแต่ พ.ศ.2490 เป็นต้นมา อาจกล่าวได้ว่าเป็นยุคสมัยของมรสุม ทาการเมืองโดยแท้จริงต่อ มธก. สภาพความผันผวนครั้งนั้กระทบต่อผู้บริหาร าระดับสูงของ มธก. ฐานะทาการเงินของมหาวิทยาลัย และก่อให้เกิดปฏิกิริยา อย่างสูงในหมู่นักศีกษา อาจกล่าวได้ว่า ขบวนการนักศีกษาในเมืองไทยก่อกำเนิด ขึ้นมาอย่างแท้จริงในสมัยนี้ ระยะเวลาระหว่าง พ.ศ.2490 - 2495 ไม่มีผลแต่ ึ่งเพียง เปลี่ยนชื่อมหาวิทยาลัยจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง มา เป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เฉย ๆ แต่มีการยุบเลิกตำแหน่งผู้ประศาสน์การ (พ.ศ.2495) เพื่อปลดนายปรีดี พนมยงค์ ออก เปลี่ยนมาเป็นตำแหน่งอธิการบดี มีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นอธิการบดีคนแรก และมีความพยายามที่จะ เปลี่ยน สบิริตและวิญญาณเดิมของ มธก. ด้วย ไม่ว่าจะเป็นการยกเลิกปริญญาธรรมศาสตร์- บัณฑิต (ธ.บ.) จัดให้มีปริญญาแยกสาขาตามคณะต่าง ๆ การเริ่มต้นก่กเถียงเพื่อ ำนาไปสู่การเลิกล้มบทาของตลาดวิชาของมหาวิทยาลัย ตลอดจนการเน้นการผลิต บัณฑิตที่จะ ไปเป็นข้าราชการที่ดีเฉพาะด้าน แทนการเป็นบัณฑิตรอบรู้กว้างขวาง มาตรฐานเหล่านี้ได้ เบียง เบนบทาและวิญญาณเดิมของมหาวิทยาลัยไป แต่ในขณะ เดียวก็ก่อให้เกิดปฏิกิริยาสร้างความรู้สึทที่เป็นธรรมศาสตร์ขึ้นมามากขึ้นกว่าเดิม ำยังมีการตีความบทาของมหาวิทยาลัย และนักศีกษา กว้างขวางไปกว่าเดิม โดยมีความคิดเกี่ยวกับมวลชนขึ้นมาอย่างเด่นชัด นอกเหนือจากความรู้สึทของ นักศีกษา มธก. เปลื้อง วรรณศรี ดังที่อ้างไว้ข้างต้นแล้ว นักศีกษามหาวิทยาลัยนี้ ที่โด่งดังอีกท่านหนึ่ง ได้ตีความบทาของธรรมศาสตร์และนักศีกษามากไปกว่า การเป็นฐานของระบอบการปกครองใหม่และประชาธิปไตยของคนชั้นกลาง นับเป็น ครั้งแรกที่ผนวกความคิดสังคมนิยมและมวลชนได้ปรากฏ ตัวอย่างเด่นชัดในแวดวง การศีกษาของไทย กุหลาบ สายประดิษฐ (พ.ศ.2440 - 2517) กล่าวว่

"นักศีกษาและบัณฑิตของ มธก. มีความรักในมหาวิทยาลัย ของเขา มิใช่เพราะเหตุแค่นี้เพียงว่า เขาได้เรียนในมหาวิทยาลัยนี้ หารักมหาวิทยาลัยนี้ เพราะว่ามีธาดูบางอย่างของมหาวิทยาลัยนี้ ที่

สอนให้เขารู้จักรักคนอื่น รู้จักคิดถึงความทุกข์ยากของคนอื่น เพราะว่า มหาวิทยาลัยนี้ไม่กักกันเขาไว้ในอุปาทานและความคิดที่จะเอาแต่ตัวรอด เท่านั้น

ชาว มธก. รักมหาวิทยาลัยของเขา เพราะว่า
มหาวิทยาลัยของ เขารู้จักรักคนอื่นด้วย"

ถ้าเรากล่าวว่า พ.ศ. 2490 - 2495 เป็นสมัยของมรสุมการเมืองที่ การเมืองระดับชาติกระทบต่อมหาวิทยาลัยอย่างหนักหน่วง ที่รัฐบาลภายใต้การนำ ของกองทัพพหุพยายามควบคุมเปลี่ยนแปลง หรือแม้แต่การพยายามโยกย้ายมหา- วิทยาลัย ในขณะที่เดียวกันก็มีปฏิกริยาตอบโต้จากภายในของมหาวิทยาลัย ความรู้สึก การเป็นธรรมศาสตร์มีมากขึ้นมากกว่าเดิมเนื่องจากความบีบคั้น สัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่สร้างสรรค์มา ไม่ว่าจะเป็นตราธรรมจักร โคม จาปี สีเหลืองแดง ฯลฯ ก็ถูก สร้างเสริมให้มีความหมายและวิญญานมากขึ้น ทั้งยังมีการต่อเติมให้ชีวิตต่อสัญลักษณ์ เหล่านั้นด้วย ดังที่เห็นได้จากเพลง "โคมในดวงใจ" (2492) และเพลง "มาร์ช มธก.." (2494) มรสุมการเมืองนี้ดำเนินไปจนสิ้นสุดยุคสมัยนี้ แต่ความเข้มข้นจะ ลดน้อยลงในระหว่าง 2495-2500 ในเมื่อรัฐบาลไทยภายใต้การนำของกองทัพบก สามารถขจัดหรือไม่ก็ทำให้คู่แข่งชั้นทางการเมืองหมดประสิทธิภาพได้ ไม่ว่าจะเป็น เป็นข้าราชการพลเรือนฝ่ายก้าวหน้า สมาชิกชั้นนำของขบวนการเสรีไทย กองทัพเรือ ตลอดจนกลุ่มอนุรักษนิยม รวมทั้งการกวาดล้างผู้นำนักศึกษา นักคิด นักเขียนภายหลัง กรณีกบฏสันติภาพ พ.ศ. 2495 แต่การเมืองภายนอกที่ส่งผลต่อมหาวิทยาลัยก็ยังคง ดำเนินไป และทวีความเข้มข้นขึ้นในช่วงปลายสมัยรัฐบาล จอมพล ป. หิบลสงคราม ที่มีการแข่งขันกันระหว่างทายาททางการเมืองสองฝ่ายของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ โดยมีกลุ่มอนุรักษนิยม ภายใต้การนำของพรรค ประชาธิปัตย์เป็นผู้มีบทบาทแรก และท้ายที่สุดก็นำไปสู่การรัฐประหาร พ.ศ. 2500 โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จากนั้นทั้งการเมืองไทย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็ก้าวเข้าสู่ยุคสมัยอีกช่วงตอนหนึ่ง

มีผู้กล่าวว่า ถ้าหากจะเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ให้ได้ดี ก็มีความจำเป็นต้องเข้าใจการเมืองไทยในระดับสูงด้วย ทั้งนี้เพราะ การเมืองระดับสูงมีผลกระทบโดยตรงต่อโครงสร้าง นโยบาย ตลอดจนผู้บริหาร

และนักศึกษาของมหาวิทยาลัย (แม้แต่การนำรายชื่อของผู้ประศาสน์การ และอธิการบดีตั้งต้นมาเรียงต่อกันจนถึงปัจจุบัน ก็จะช่วยทำให้เข้าใจการเมืองไทยและการเมืองในธรรมศาสตร์ไม่น้อย) ในขณะที่เดียวกันความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงและเป็นไปในธรรมศาสตร์ก็จะช่วยให้เข้าใจการเมืองระดับสูงได้ด้วยเช่นกัน จนอาจกล่าวได้ว่า การเมืองใหญ่และการบ้านเล็กนี้ มีส่วนสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง แนบแน่นจนยากที่จะแยกออกจากกันให้เห็นได้ชัด ฉะนั้นในบทที่เกี่ยวกับมรสุมการเมืองนี้ เราจึงมีความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจการเมืองไทยโดยส่วนรวมด้วย

การรัฐประหาร พ.ศ. 2490 เป็นผลทำให้กองทัพบกเข้ามามีบทบาททางการเมืองอย่างสูง นายทหารชั้นผู้นำของกองทัพที่ได้กล่าวมาแล้ว นับว่าเป็นตัวแทนของนายทหารบกอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งมีความแตกต่างจากนายทหารบก รุ่นของผู้ก่อการฯ นายทหารบกเหล่านี้ส่วนใหญ่ค่อย ๆ ก้าวขึ้นมาสู่ตำแหน่งที่สำคัญด้วยการผ่านสายงานตามระบอบราชการทหาร หาได้มาจากการที่เป็นนักเรียนชั้นนำที่ถูกคัดเลือกส่งไปศึกษาต่อในต่างประเทศดังเช่นรุ่นก่อนหน้านี้ไม่ ดังนั้น นายทหารเหล่านี้จึงมีแนวความคิดเกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนการใช้อำนาจในการปกครองที่แตกต่างกับนายทหารรุ่นก่อน แต่อย่างไรก็ตาม นายทหารกลุ่มนี้ก็ยังไม่สามารถสะสมบารมีและสิทธิธรรมได้พอเพียงที่จะก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำทางการเมืองอย่างแท้จริง ฉะนั้นเมื่อขจัดคู่แข่งสู่อำนาจทางการเมืองไปได้ด้วยการรัฐประหาร คือขจัดกลุ่มข้าราชการพลเรือน (และทหารเรือบางส่วน) นักการเมืองท้องถิ่นซึ่งรวมตัวกันในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง และเป็นกลุ่มที่มีความคิดแบบเสรีนิยมและสังคมนิยมไปได้แล้ว คณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ก็ยังต้องหันไปอาศัยกลุ่มอนุรักษนิยม เช่น นายควง อภัยวงศ์ หรือการกลับไปเอาจอมพล ป. พิบูลสงคราม มาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

การเมืองไทยระหว่าง พ.ศ. 2490 - 2495 นับได้ว่าเป็นการเมืองที่ไร้เสถียรภาพ มีความพยายามที่จะช่วงชิงอำนาจการเมือง โดยการใช้อำนาจโดยตรงและโดยอ้อมครั้งสำคัญ ๆ ในรูปของการกบฏ รัฐประหาร รวมประมาณไม่ต่ำกว่า 5 ครั้ง ดังเช่นกรณีกบฏเสนาธิการทหาร พ.ศ. 2491, กบฏวังหลวง พ.ศ. 2492, กบฏแมนฮัตตัน พ.ศ. 2494, รัฐประหารทางวิทยุ พ.ศ. 2494, และกบฏสันติภาพ พ.ศ. 2495 เป็นต้น ในกรณีของกบฏวังหลวงและกบฏแมนฮัตตัน

นับได้ว่าเป็นสงครามกลางเมืองที่มีการใช้อาวุธของกลางทัพบก กองทัพเรือ ตลอดจนกองทัพอากาศ เข้าช่วงชิงชัยชนะกัน ในความไร้เสถียรภาพทางการเมืองนี้ รัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่มีเสนาธิการสองเสา จากค่ายชอชราชครูของพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ (ผู้ก่อกำเนิดค่ายนี้ คือ จอมพลผิน ชุณหะวัณ) และค่ายสี่เสาเทเวศน์ ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ใช้มาตรการเด็ดขาดในการปราบปรามศัตรูทางการเมือง เริ่มจากการกวาดล้างภายในหลังกบฏวังหลวง พ.ศ. 2492 ไปสิ้นสุดเอาภายหลังการกวาดล้างด้วยข้อหา กบฏสันติภาพ พ.ศ. 2495

ถ้าเราจะแบ่งค่ายของกลุ่มการเมืองไทยภายหลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 แล้วก็อาจจะได้กลุ่มต่าง ๆ ตามแนวความคิดทางการเมือง (ที่มีได้ นิยามอย่างเคร่งครัดนัก) ดังนี้

- ก. กลุ่มอำนาจนิยม
- ข. กลุ่มเสรีนิยมและสังคมนิยม
- ค. กลุ่มอนุรักษ์นิยม

การแบ่งเช่นนี้เป็น การแบ่งที่ค่อนข้างฉาบฉวย และถ้าหากซาดรายละเอียดทางประวัติศาสตร์ก็อาจทำให้เกิดความเข้าใจไขว้เขวได้ แต่อย่างไรก็ตามก็มีความจำเป็นที่จะต้องแบ่งไว้เช่นนั้นก่อน เพื่อที่จะอธิบายปรากฏการณ์ของการเมืองไทย

ก. กลุ่มอำนาจนิยม กลุ่มนี้มีฐานสำคัญอยู่ที่กองทัพบก ดังจะเห็นได้จากบรรดาผู้นำกลุ่มซึ่งก่อตัวขึ้นมาจากการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 นอกจากฐานกำลังที่สำคัญในกองทัพบกแล้ว กลุ่มนี้ยังมีฐานกำลังที่สำคัญจากกรมตำรวจและกองทัพอากาศอีกด้วย พร้อมทั้งฐานจากระบบราชการที่กว้างขวางมีข่ายงานครอบคลุมทั่วประเทศ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ่านกระทรวงมหาดไทย)

ในด้านหนึ่ง กลุ่มอำนาจนิยมจะมีความเป็นอนุรักษ์นิยมค่อนข้างสูง และจะเป็นพันธมิตรชั่วคราวกับกลุ่มอนุรักษ์นิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อกลุ่มอำนาจนิยมนี้ต้องแข่งขันและช่วงชิงอำนาจและปราบปรามกลุ่มเสรีนิยมและสังคมนิยม ผู้นำของกลุ่มนี้คือ จอมพลผิน ชุณหะวัณ และบรรดาผู้ร่วมงานที่สืบทอดมรดกทางการเมืองจาก การรัฐประหาร พ.ศ. 2490 แต่เนื่องจากฐานบารมีและสิทธิธรรมยังไม่เข้มแข็งพอ กลุ่มอำนาจนิยมจึงหันไปดึง จอมพล ป. พิบูลสงคราม มาเป็นผู้นำ และหาความร่วมมือชั่วคราวจากกลุ่มอนุรักษ์นิยมที่มี นายดวง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ เป็นผู้นำ และบางครั้งก็พยายามหาความร่วมมือจากตัวแทนของระบบเก่า เช่น ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช และ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นอกจากนี้กลุ่มอำนาจนิยมยังมีฐานสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกาในสมัยที่การเมืองระหว่างประเทศแบ่งเป็น 2 ค่าย คือ ค่ายโลกทุนนิยม และค่ายโลกคอมมิวนิสต์ ทั้งยังหาฐานสนับสนุนทางเศรษฐกิจของตนด้วยระบบทุนนิยมข้าราชการ กล่าวคือ มีการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจ และส่งข้าราชการทหารและพลเรือน ฝ่ายของตนเข้าควบคุมกิจการทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ๆ หลายองค์กร ตลอดทั้งการเข้าควบคุมเป็นประธานหรือกรรมการของกิจการธนาคารอีกด้วย

ข. กลุ่มเสรีนิยมและสังคมนิยม กลุ่มนี้มีฐานสนับสนุนสำคัญจากข้าราชการพลเรือนที่มีความคิดเสรีนิยม และยังได้รับการสนับสนุนจากนักการเมืองท้องถิ่นที่ก้าวเข้ามามีบทบาทในระดับชาติ ด้วยการผ่านสถาบันสภาผู้แทนราษฎร และบางคนก็ก้าวเข้ามาด้วยการผ่านการศึกษาระดับอุดมศึกษาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมืองเอง ถ้าจะว่าไปแล้วฐานของข้าราชการพลเรือนเสรีนิยมค่อนข้างเป็นฐานที่ไม่กว้างขวางนัก และในระดับของนักการเมืองท้องถิ่นก็ยังมีฐานไม่สู้จะมั่นคงเท่าสิ่งสำคัญของกลุ่มนี้จึงดูเหมือนว่ามาจากการที่ส่วนหนึ่งของกองทัพเรือได้เข้ามาเป็นพันธมิตรด้วย อนึ่ง ในช่วงของภาวะฉุกเฉินแห่งชาติ ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สองนั้น นายบริติ พนมยงค์ ซึ่งเป็นผู้นำของกลุ่มนี้ได้สร้างความเข้าใจกับบรรดาเชื้อพระวงศ์จากระบบเก่าจำนวนหนึ่ง สามารถดึงความร่วมมือมาได้ชั่วคราว นอกจากนี้เป็นที่น่าเข้าใจว่าบรรดานักธุรกิจการค้าชั้นนำซึ่งเป็นคนเชื้อสายจีน จะให้ความสนับสนุนกลุ่มนี้ด้วย ทั้งนี้เพราะนักธุรกิจนายทุนเหล่านี้ถูกบีบบังคับจากนโยบายเศรษฐกิจลัทธิชาตินิยมชาวจัดของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม

กล่าวได้ว่าฐานทาง เศรษฐกิจและการ เมืองของกลุ่มนี้ไม่เห็นยาวนานพอ กับกลุ่มแรก การที่กลุ่มนี้ก้าวขึ้นมามีบทบาทอย่างมากก็เพราะสถานะการของ สงครามโลกครั้งที่สอง ที่กลุ่มนี้ได้เข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรที่มีชัยชนะในสงคราม ดังนั้นกลุ่มนี้จึงได้รับความสนับสนุนเป็นอย่างดีจากอังกฤษ โดยผ่าน ลอร์ด หลุยส์ เม้าท์แบตเตน และจากสหรัฐอเมริกา โดยผ่านกระทรวงการต่างประเทศ แต่ จากความผันผวนทางการเมืองภายในของไทยเอง และจากความเปลี่ยนแปลง ของการเมืองระหว่างประเทศ ซึ่งขบวนการลัทธิชาตินิยม และขบวนการคอมมิวนิสต์ในประเทศกึ่งอาณานิคม และประเทศอาณานิคมต่าง ๆ ในเอเชียประทุขึ้น อย่างรุนแรง ทำให้ประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรซึ่งมีผลประโยชน์อยู่ในเอเชียเริ่ม เปลี่ยนแปลงนโยบาย ดังนั้นความสนับสนุนเดิมที่มีมาจากสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ก็เริ่มลดถอยลงตามลำดับ จนกระทั่งมาเห็นได้ชัดเมื่อพรรคคอมมิวนิสต์ประสบความสำเร็จ ในประเทศจีน เมื่อ พ.ศ. 2492 ซึ่งทำให้ความหวังของกลุ่มเสรีนิยมและสังคมนิยม ที่จะมียุทธศาสตร์สำคัญในการ เมืองไทยพลันสลายไปด้วย

ค. กลุ่มอนุรักษนิยม กลุ่มนี้มีฐานสำคัญอยู่ที่ผู้ที่ตกทอดมาจากระบบเก่า เจ้าที่ดิน ซึ่งอยู่ทั้งในและนอกระบบราชการ กลุ่มนี้ยังคงกุมสิทธิธรรมในการปกครอง ไว้อย่างค่อนข้างมั่นคง โดยผ่านสัญลักษณ์ของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ถึงแม้ว่ากลุ่มแรกและกลุ่มที่สองพยายามจะสร้างสิทธิธรรมเพิ่มเติมโดยการเสนอ "และ รัฐธรรมนูญ" เข้ามาก็ตาม แต่ก็นับได้ว่าเป็นความคิดทางด้านสิทธิธรรมที่ยังใหม่ และยังไม่ลงรากในสังคมไทยมั่นคงนัก ถ้าจะใช้ศัพท์ภาษาไทยก็อาจกล่าวได้ว่ากลุ่ม อนุรักษนิยม ยังมี "บารมีเก่า" อยู่สูงมาก และกลุ่มที่หนึ่งหรือสองก็ตาม ยังจะต้อง หาความสนับสนุนจากกลุ่มนี้อยู่

กลุ่มอนุรักษนิยมนี้มี ได้มีความหมายถึงความล้าหลังหรือความไม่ทันสมัย หรือการที่ต้องการจะกลับไปสู่ระบบราชาธิปไตยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แต่อย่างไรก็ตาม กลุ่มนี้มีผลประโยชน์ทาง เศรษฐกิจอยู่สูงจากทรัพย์สิน สมบัติและที่ดินที่ตกทอดมา และจะอ่อนไหวต่อความเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ โดยเฉพาะ ความเปลี่ยนแปลงที่เริ่มมาจากกลุ่มอื่น ศูนย์กลางของกลุ่มนี้ที่สามารถเคลื่อนไหว ทางการเมืองได้โดยตรงคือ พรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งมี นายควง อภัยวงศ์ เป็น หัวหน้า มี ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นผู้นำสำคัญอีกท่านหนึ่ง และภายหลังที่

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ตั้งหนังสือพิมพ์สยามรัฐขึ้นมา เมื่อ พ.ศ. 2493 ก็กลายเป็นตัวแทนความคิดเห็นที่สำคัญของกลุ่มอนุรักษนิยม

จากความคิดที่แตกต่างกัน และจากการทำงานร่วมกันอย่างมีปัญหาและเป็นการชั่วคราวกับกลุ่มเสรีนิยมและสังคมนิยม กลุ่มอนุรักษนิยมก็แตกแยกออกมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และได้กลายเป็นพันธมิตรชั่วคราวกับกลุ่มอำนาจนิยมในการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 และเมื่อกลุ่มเสรีนิยมและสังคมนิยมถูกขจัดออกไป กลุ่มอนุรักษนิยมก็กลายเป็นคู่แข่งที่น่าหนักใจของกลุ่มอำนาจนิยม ดังจะเห็นได้ชัดในปลายสมัยของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเลือกตั้ง พ.ศ. 2500 ที่พรรคประชาธิปไตยของ นายควง อภัยวงศ์ แข่งขันกับพรรคเสรีมนังคศิลาของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม และพรรคประชาธิปไตยก็เป็นพันธมิตรชั่วคราวกับกลุ่มของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อันนำมาซึ่งการรัฐประหาร พ.ศ. 2500

ความไร้เสถียรภาพของการเมืองไทยช่วง พ.ศ. 2490 - 2495 มาจากการแข่งขันของกลุ่มผู้นำทางการเมืองทั้ง 3 กลุ่มดังกล่าว ถึงแม้คณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 จะยึดอำนาจทางการเมืองได้ แต่ก็เป็นที่แน่ชัดเพียงขจัดผู้นำของกลุ่มเสรีนิยมและสังคมนิยม คือ นายปรีดี พนมยงค์ ออกจากประเทศไปเท่านั้น ฐานสนับสนุนของกลุ่มที่สองยังคงมีอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของกองทัพเรือ และก็เห็นได้ชัดจากการกบฏวังหลวง พ.ศ. 2492 ที่ส่วนหนึ่งของกองทัพเรือสนับสนุนให้นาถปรีดี พนมยงค์ กลับมายึดอำนาจ

ความพยายามที่จะยึดอำนาจครั้งนี้ล้มเหลว นายปรีดี พนมยงค์ ต้องเดินทางออกไปลี้ภัยอีกครั้ง (จนกระทั่งถึงอสัญกรรมที่ประเทศฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2526) บุคคลต่าง ๆ ในกลุ่มถูกทำลายล้างชีวิต ดังเช่นกรณีของนักการเมืองท้องถิ่นอดีตเสรีไทย คือ สิริธรมนตรี หองอินทร์ ภูริพัฒน์, ถวิล อุดล, หองเปลว ชลภูมิ และจำลอง ดาวเรือง ที่ถูกสังหารที่กิโล 11 บางเขน เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2492 ทั้งกองทัพเรือและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งเป็นฐานสนับสนุนของ นายปรีดี พนมยงค์ ถูกเพ่งเล็งอย่างหนัก

ความขัดแย้งในการเมืองไทยระเบิดขึ้นอีกครั้ง เมื่อมีการกบฏแมนฮัตตัน พ.ศ. 2494 การกบฏครั้งนี้สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งของกองทัพเรือกับกองทัพบก โดยมีนายทหารเรือระดับกลางเป็นผู้นำ และหาได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับ นายปรีดี พนมยงค์ หรือ มอภ. ไม่ การกบฏครั้งนี้นับได้ว่าเป็นสงครามกลางเมือง อีกครั้งหนึ่ง มีผู้บาดเจ็บล้มตายจำนวนมาก มีการใช้อาวุธร้ายแรง กองทัพอากาศ ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองโดยตรงเป็นครั้งแรก เครื่องบินของกองทัพอากาศ มีส่วนในการปราบกบฏ โดยทิ้งระเบิดเรือรบหลวงศรีอยุธยา จมลงในแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณระหว่างที่ตั้งกองทัพเรือกับสะพานบรมมหาราชานุสรณ์

การกบฏวังหลวงและการกบฏแมนฮัตตัน ทำให้กลุ่มอำนาจนิยมสามารถปราบปรามกลุ่มเสรีนิยมและสังคมนิยมลงได้อย่างราบคาบ ดังนั้นภายหลังจากการกบฏแมนฮัตตัน ก็มีการรัฐประหารทางวิทย์ 20 พฤศจิกายน 2494 ยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับ พ.ศ. 2492 (ฉบับของกลุ่มอนุรักษนิยม) หันกลับไปใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495 เป็นการให้อำนาจการปกครองที่ค่อนข้างเด็ดขาดต่อฝ่ายรัฐบาลของกลุ่มอำนาจนิยม และในการกบฏสันติภาพ พ.ศ. 2495 กลุ่มอำนาจนิยมก็กวาดล้างศัตรูทางการเมืองเป็นขั้นสุดท้าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจับกุมคุมขัง นักคิด นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ตลอดจนนักศึกษาที่มีความคิดแตกต่างจากตน หลังจากนั้นการเมืองไทยก็มีกลุ่มอำนาจนิยม มีบทบาทโดดเด่นแต่กลุ่มเดียว จะมีแต่กลุ่มอนุรักษนิยมเท่านั้นที่ประคองตัวผ่านเหตุการณ์ผันผวนทางการเมืองมาได้ และจะขึ้นมาแข่งอำนาจทางการเมืองกับกลุ่มอำนาจนิยมเมื่อสถานการณ์อำนวย

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองนั้น บรรดาอาณานิคมและกึ่งอาณานิคมของโลก จักรวรรดินิยมได้เริ่มสลายตัว ขบวนการชาตินิยมที่จะกู้เอกราชได้เกิดขึ้นมากมายในบรรดาประเทศอาณานิคมทั้งหลาย และทวีความรุนแรงอย่างเห็นได้ชัดในเอเชีย ขบวนการชาตินิยมเหล่านี้ บางขบวนการก็มีผู้นำที่เป็นเสรีนิยมและอนุรักษนิยม ดังเช่นในกรณีของอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ แต่บางขบวนการก็มีผู้นำที่เป็นสังคมนิยมและมาร์กซิสต์เป็นผู้นำ ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากกรณีของเวียดนามและจีน

ภายหลังสงครามโลกอีกเช่นกัน ที่ศูนย์ของอำนาจของการเมืองโลกได้เปลี่ยนแปลงไป ยุโรปตะวันตกได้รับความบอบช้ำจากสงครามมาก ดังนั้นสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียตจึงก้าวขึ้นมาเป็นมหาอำนาจระดับนำ ผลประโยชน์และความคิดทางการเมืองที่ขัดแย้งกันระหว่างสองมหาประเทศนี้ นำไปสู่สภาพการเมืองที่เรียกว่า สงครามเย็น และก็เกิดการแข่งขันหามิตรประเทศกันขึ้นในบรรดากลุ่มประเทศในโลกที่สาม

ในสมัยที่กลุ่มเสรีนิยมและสังคมนิยม ซึ่งมี นายปรีดี พนมยงค์ เป็นหัวหน้า และยังมีบทบาทเป็นผู้นำทางการเมืองอยู่ชั่วระยะหนึ่งนั้น ถึงแม้ว่า นายปรีดี พนมยงค์ จะมั่นนโยบายต่างประเทศและความสัมพันธ์อันดีกับฝ่ายสัมพันธมิตร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อังกฤษและสหรัฐอเมริกาอยู่ก็ตาม แต่จากการประทุของขบวนการชาตินิยมในรูปลักษณะกว้าง ๆ รอบ ๆ บ้าน และในเอเชียทำให้ นายปรีดี พนมยงค์ ดำเนินนโยบายการต่างประเทศที่จะรับสถานการณ์ของขบวนการชาตินิยมเหล่านี้ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือความพยายามที่จะตั้งสันนิบาตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asian League) เมื่อ พ.ศ. 2489 ทั้งนี้โดยเล็งเห็นประเด็นของความร่วมมือในส่วนภูมิภาคแถบนี้ โดยที่ประเทศสยามสามารถจะมีบทบาทนำ และมั่นนโยบายต่างประเทศที่เป็นอิสระ

อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดรัฐประหาร พ.ศ. 2490 นโยบายดังกล่าวก็เริ่มแปรปรวนไป และเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2491 ความตึงเครียดในเอเชียก็ปรากฏชัด ในปี พ.ศ. 2492 พรรคคอมมิวนิสต์ก็ประสพชัยชนะในจีน และเหตุการณ์ในเกาหลีก็นำไปสู่สงครามระหว่างค่ายมหาอำนาจทั้งสอง เมื่อ พ.ศ. 2493 รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ตัดสินใจเลือกข้างเข้ากับสัมพันธมิตร (ซึ่งเคยเป็นศัตรูเก่าของตน) รัฐบาลไทยเป็นประเทศแรกในเอเชียที่ส่งทหารไปร่วมรบในเกาหลี ทั้งยังประกาศรับรองรัฐบาลหุ่นเชิดของฝรั่งเศสในเวียดนามอีกด้วย สถานการณ์ความขัดแย้งนี้เด่นชัดมากในกรณีของความปราชัยของฝรั่งเศสที่เดียนเบียนฟู และเมื่อมีการเจรจาสงบศึกกันที่เจนีวาในกรณีของอินโดจีน เมื่อ พ.ศ. 2497 แล้ว รัฐบาลไทยก็เข้าร่วมกับฝ่ายโลกहनิยม ในการจัดตั้งองค์การสนธิสัญญาป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (สปอ. หรือ Southeast Asian Treaty

Organization) ซึ่งมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำ และเชื่อเชืงูให้มีกาตั้งสำนักงาน สบอ. ในกรุง เทพา

การแบ่งค่ายของประ เเทมหากาานาจิในสมัยสงครามเย็นนี้ ส่งผลกระทบ ต่อการ เมืองภายในของไทย และต่อมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการ เมือง ดังจะได้กล่าวต่อไป

ความตึงเครียดของสถานการณโลกนี้ เริ่มผ่อนคลายลงชั่วระยะเวลา หนึ่งคือ ในช่วงปลายสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี พ.ศ. 24980 มี การประชุมของกลุ่มประเทศโลกที่สามที่เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย ในการ ประชุมครั้งนี้กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ได้พบปะเจรจาอย่าง ไม่เป็นทางการกับนายกรัฐมนตรี้จู่เอินโลของจีน และในปี เดียวกันนี้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็เดินทางเยือนประเทศต่าง ๆ รอบโลก โดยเฉพาะการเยือนประเทศค่ายโลกหนิยมตะวันตก และเมื่อกลับมา ก็เริ่มผ่อนคลายความกดดันของการเมืองภายใน ด้วยการปูทางที่จะให้มีกาจัดตั้งพรรค การเมืองและการ เลือกตั้งทั่วไป พ.ศ. 2500

เป็นที่น่าสัง เกตว่าในระยะปลายสมัยของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นี้ กลุ่มอานาจนิยมได้เกิดความขัดแย้งกันขึ้นภายในอย่างชัดเจน และกลายเป็นการ การเมืองสามเส้า เส้าหนึ่งคือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งฐานอานาจเริ่ม คลอนแคลน และพยายามหาฐานสนับสนุนด้วยการ เล่นเกมสี่ประชาธิปไตย โดย จัดให้มีพรรคการเมืองและการ เลือกตั้งขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เส้าที่สองคือ พลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ ซึ่งมีฐานกำลังอยู่ที่กรมตำรวจ และได้รับความสนับสนุนอย่างมาก จากสหรัฐอเมริกา ทั้งยังมีฐานการเงินที่สำคัญจากการควบคุมรัฐวิสาหกิจ และ กิจการการเงินต่าง ๆ อีกด้วย ส่วนเส้าที่สามคือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเข้า ควบคุมกองทัพอาย่าง เต็มที่และมีฐานการเงินที่สำคัญจากรัฐวิสาหกิจ และกิจการ การเงินในระบบของหนนิยมข้าราชการเช่นกัน

นี่เป็นบรรยากาสทางการเมืองของยุคสมัยนี้ ก่อนการ " เลือกตั้งสกปรก" 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500 ซึ่งจะนำไปสู่การประท้วงของขบวนการนิสิตนักศึกษาที่

จะจุดชนวนให้เส้าที่สามของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการรัฐประหาร พ.ศ.2500 ได้สำเร็จ

ความผันผวนทางการเมืองไทยนับแต่การสวรรคตของรัชกาลที่ 8 โดยไม่ทราบสาเหตุที่แน่นอน เมื่อ พ.ศ.2489 และทำให้เหตุการณ์บานปลายไปสู่การรัฐประหาร พ.ศ.2490 นั้น มีผลกระทบโดยตรงต่อ มธก. ความรู้สึกที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความปิติและภาคภูมิใจในสถาบัน และผู้ประศาสน์การที่มีบทบาทในการนำขบวนการเสรีไทยในช่วงภาวะฉุกเฉินของชาตินั้น ได้กลายเป็นความรู้สึกที่จะต้องป้องกันตัวให้พ้นจากคำกล่าวหาที่ว่า ผู้นำของสถาบันมีส่วนพัวพันในกรณีสวรรคตดังกล่าว และเมื่อการกล่าวหาได้กลายเป็นเครื่องมือทางการเมือง ที่นำมาสู่การใช้กำลังของการยึดอำนาจรัฐบาลกลุ่มเสรีนิยมและสังคมนิยม โดยมี พลเรือตรี ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรีนั้น นายปรีดี พนมยงค์ ก็ต้องลี้ภัยवारเมืองชั่วคราวออกนอกประเทศ ภาวะความรับผิดชอบต่อการนำมหาวิทยาลัยตกอยู่กับบุคคลเช่น นายเคื่อน บุณนาค และนายวิจิตร ลุลิตานนท์ ซึ่งทำงานร่วมกับผู้ประศาสน์การมาตั้งแต่แรก

ช่วงระยะเวลาหลังรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2490 จนกระทั่งถึงกบฏวังหลวง 26 - 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2492 นั้น เป็นช่วงที่ผู้บริหารที่ใกล้ชิดกับผู้ประศาสน์การ สามารถประทับระดองมหาวิทยาลัยไปได้ระยะหนึ่ง ถึงแม้จะถูกอิทธิพลภายนอกบีบบังคับ ดังเช่นการให้มหาวิทยาลัยชายหันที่มีอยู่ในธนาคารเอเซีย แต่นายเคื่อน บุณนาค ก็ยังคงดำรงตำแหน่งผู้รักษาการผู้ประศาสน์การอยู่ในช่วง 2490 - 93 และยังมีความหวังในการรอดขอให้สถานการณ์คลี่คลายไปจนกระทั่ง นายปรีดี พนมยงค์ จะได้กลับมาอีกครั้งหนึ่ง

แต่ความคาดหวังนี้มีได้เป็นไปดังกล่าว และสถานการณ์ยิ่งเลวร้ายลงหนักขึ้น เมื่อเหตุการณ์กบฏวังหลวง ซึ่งเป็นความพยายามของ นายปรีดี พนมยงค์ และนายทหารเรือบางส่วนที่จะยึดอำนาจจากกลุ่มอำนาจนิยม การกบฏวังหลวงมีผลกระทบต่อ มธก. อย่างแรง หลังจากนั้นช็อกกล่าวหาว่า มธก. มี "มลทิน" ก็เพิ่มมากขึ้น และมีการวิพากษ์วิจารณ์ที่จะเปลี่ยนบทบาทอันเป็น "การเมือง" ของมหาวิทยาลัยนี้เสียที เช่น การเปลี่ยนโครงสร้างจากการมีปรัชญาธรรมศาสตร์

บัณฑิต ให้มีปริญญาสาขาต่าง ๆ จัดตั้งคณะต่าง ๆ ขึ้น ตลอดจนความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงการเรียนการสอนเสียใหม่ และท้ายที่สุดคือ การเปลี่ยน พ.ร.บ. มธก. เมื่อ พ.ศ. 2495 เป็นการขจัดอิทธิพลของผู้ประศาสน์การ และเป็นการเรียนการสอนเพื่อสร้างปฏิบัติชนของข้าราชการ "ที่ดี" ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดในตอนนี้ คือ การจัดตั้งคณะนิติศาสตร์ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี คณะรัฐศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. 2492 การออก พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495 อันมีผลให้ยกเลิกตำแหน่งผู้ประศาสน์การ และการตัดคำว่า "วิชา...และการเมือง" ออกจากชื่อมหาวิทยาลัย ความเปลี่ยนแปลงนี้มาจากเหตุผลทั้งทางด้านการเมืองและด้านวิชาการ

ในทางด้านการเมืองนั้น ภายหลังจากความหายนะของกบฏวังหลวง มธก. ตกอยู่ในฝ่ายที่ต้องปกป้องตนเองอย่างสูง และต้องพยายามล้างสิ่งซึ่งถือเป็น "มลทิน" ออก พยายามออกคำว่ามหาวิทยาลัยนี้มีใช้ของผู้ประศาสน์การ ซึ่งก็เป็นสิ่งถูกต้อง แต่ปัญหาคือ การขจัดความนิยมชมชื่นในบทบาทและผลงานของผู้ประศาสน์การในความรู้สึกของอาจารย์ ข้าราชการ และนักศึกษา นั้น เป็นเรื่องยากยิ่ง การถกเถียงในประเด็นนี้แพร่ไปถึงขนาดราชสละ เอียดเล็ก ๆ น้อย ๆ ว่าชื่อมหาวิทยาลัยใหม่ (ที่ไม่เกี่ยวกับ "การเมือง") นั้น ควรจะเป็นมหาวิทยาลัยกรุงเทพบ้าง มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และรัฐศาสตร์บ้าง มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการปกครองบ้าง หรือแม้แต่ชื่อภาษาอังกฤษที่ว่า The University of Moral and Political Sciences ก็ควรเป็น Thammasat หรือ Dharmasastra เป็นต้น และเมื่อความตึงเครียดทางการเมืองเกิดขึ้นภายหลังกบฏแมนฮัตตัน มธก. ก็ถูกเข้ายึดครอง นักศึกษาต้องไปเรียนที่อื่น (ถูกยึดครองระหว่าง 20 มิถุนายน - ปลายพฤศจิกายน 2494) นายเดือน บุนนาค ก็หลุดออกจากตำแหน่งสำคัญ ๆ ยกเว้นตำแหน่งอาจารย์นับตั้งแต่ พ.ศ. 2495 ที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เข้าดำรงตำแหน่งอธิการบดี ฝ่ายบริหารแต่เดิมของมหาวิทยาลัย ก็เปลี่ยนตัวบุคคลากรไปโดยสิ้นเชิง

ในทางด้านวิชาการนั้น ความพยายามที่จะเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารและการศึกษาจากความคิดเห็นที่ว่า การเรียนแบบกว้างและปะปนแบบปริญญา-ธรรมศาสตร์บัณฑิตนั้น ไม่ต้องตามหลักสากล ธรรมศาสตร์บัณฑิตรู้แต่เพียงทฤษฎี

ไม่มีความรู้ในทางปฏิบัติที่จะสามารถไป "ซึ่ม่าย้งป๋น" ได้เลยไม่ ดังนั้นก็มีการเรียกร้องให้นักศึกษามีเวลาเรียนเพิ่มขึ้น จากสัปดาห์ละ 20 ชั่วโมง เป็น 30 ชั่วโมง มีการบรรจุวิชาภาษาอังกฤษเพิ่มเข้าไป และมีการรีไทร์ หรือคัดค้านักศึกษาออกเป็นจำนวนมาก ใน พ.ศ. 2492 โดยเฉพาะผู้ที่ไม่มาลงทะเบียนเรียนเป็นเวลานาน อันเป็นความพยายามขจัด "พวกที่เข้ามาเล่นการเมืองในมหาวิทยาลัย" ออกไปนี้ เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดว่าด้วย ตลาดวิชา และเป็นจุดเริ่มต้นของความพยายามทำให้หลักสูตรของมหาวิทยาลัยสอดคล้องกับมหาวิทยาลัยในประเทศตะวันตก โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา ซึ่งเริ่มเข้ามามีบทบาททางการศึกษาของไทย นับแต่การลงนามช่วยเหลือตามโครงการฟูลไบรท์ เมื่อกรกฎาคม พ.ศ. 2493

กล่าวโดยย่อความเปลี่ยนแปลงในระดับของการบริหารนี้ ทำให้ความเป็นอิสระของ มธก. เริ่มหมดไป ลักษณะของมหาวิทยาลัยเริ่มกลายเป็นหน่วยหนึ่งของราชการมากขึ้นทุกที การที่ถูกบังคับให้ขายหุ้นธนาคารเอเซีย ได้เงินมาเพียง 620,000 บาท ก็ทำให้มหาวิทยาลัยต้องพึ่งพาทางด้านงบประมาณจากกรมมหาวิทยาลัย กระทรวงศึกษาธิการเป็นส่วนใหญ่ มองในอีกด้านหนึ่งการควบคุมครั้งนี้ ทำให้มหาวิทยาลัยขาดโอกาสที่จะเจริญเติบโตไปได้อย่างที่เคยเป็นมาก่อน

ถึงแม้ว่า มธก. จะถูกดึงเข้าสู่ภายใต้การควบคุมดูแลของกลุ่มอำนาจนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางสายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และพลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ (ซึ่งมีอิทธิพลต่อคณะรัฐศาสตร์) ถูกเปลี่ยนให้มีลักษณะขององค์กรทางราชการมากขึ้น และระบบการศึกษา ก็มีแนวโน้มที่จะได้รับอิทธิพลจากทางด้านสหรัฐอเมริกามากขึ้นก็ตาม แต่ในทางกลับกัน บปรากฏว่าในหมู่ของนักศึกษากลับมีความเปลี่ยนแปลงในด้านที่จะสวนทางกับผู้ควบคุมบริหารมหาวิทยาลัย จนพัฒนาไปกลายเป็นขบวนการนักศึกษาที่มีพลังผลักดันทางการเมืองของไทยไม่น้อยเลย อาจกล่าวได้ว่าในสมัยนี้ขบวนการนักศึกษาได้ก่อกำเนิดขึ้นอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในช่วง พ.ศ. 2492 เป็นต้นมา

กล่าวได้ว่า ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง บรรยากาศภายในมหาวิทยาลัยเริ่มมีความคึกคักขึ้น โดยเฉพาะในด้านขวัญและกำลังใจของนักศึกษา ดังที่

นายจากรมศักดิ์ เรื่องสุวรรณ บรรยายไว้ว่า

".... สงครามโลกครั้งที่สองสงบลงจึง เห็นกันว่าเป็นธรรมศาสตร์ เพราะชาวธรรมศาสตร์ อันมี พลฯ ปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ และเป็นผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นหัวหน้าขบวนการเสรีไทย กู้ชาติให้พ้นจากการถูกยึดครองจากฝ่ายสัมพันธมิตรที่ชนะสงคราม ปลดแอกหลุดพ้นจากอำนาจการยึดครองของทหารญี่ปุ่น ได้ชัยชนะ นักศึกษาธรรมศาสตร์แทบทั้งหมด เป็นพลพรรคเสรีไทย จึงได้รับการนิยมนยกย่องสรรเสริญทุกหนทุกแห่ง ใครสำเร็จธรรมศาสตร์บัณฑิต สมควรผู้แทนราษฎร ต้องได้รับเลือกทุกจังหวัด เพราะประชาชนพลเมือง เลื่อมใส ชุวชนต่างอยากเรียนธรรมศาสตร์เป็นส่วนมาก เพราะบรรดาข้าราชการ นักการเมือง ล้วนแต่ชาวธรรมศาสตร์ ทั้งนั้น....."

ถึงแม้จะเกิดความชงักงันขึ้นภายหลังกรณีสวรรคต พ.ศ.2489 และการรัฐประหาร พ.ศ.2490 ก็ตาม แต่การรวมตัวของนักศึกษาในแง่เป็นชีวิตร่วมก็มีมากขึ้น และกลับทวีขึ้นเรื่อย ๆ ในสมัยนี้ ถ้าเราจะคำนวณว่าใน พ.ศ.2490 มีนักศึกษาวนเวียนมาเรียนและใช้ชีวิตประจำวันในมหาวิทยาลัยประมาณ 100 คน ใน พ.ศ.2498 ก็จะเพิ่มขึ้นเป็นประมาณวันละ 1,000 คน โดยสังเกตได้จากเวลาเรียนที่ขยายไปจากเที่ยงวันถึงบ่ายโมง บางวิชาก็มีการบรรยายในตอนเย็น ทั้งนี้เพราะมีอาจารย์ประจำเพิ่มขึ้น ห้องสมุดที่ติดคอมชยายเวลาปิดจาก 4 โมงเย็นเป็น 3 ทุ่ม และจากการที่มีนักเรียน ต.มธก. เรียนต่อในภาคบัณฑิต ก็เพิ่มชีวิตให้กับมหาวิทยาลัยดังที่กล่าวมาแล้ว ประกอบทั้งการที่มหาวิทยาลัยยกเลิกระบบการติดต่อกับมหาวิทยาลัยของนักศึกษาต่างจังหวัด โดยผ่านกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อ 1 กรกฎาคม พ.ศ.2492 ก็ทำให้ให้นักศึกษายิ่งรวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนมากขึ้น

สิ่งที่น่าสังเกตในระบอบนี้ก็คือ การรวมตัวของนักศึกษา ซึ่งจะกลายเป็นขบวนการนักศึกษาที่มีพลังผลักดันต่อมานั้น มีจุดเริ่มต้นจากชุมนุมกีฬาต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดองค์กรที่เรียกว่า "คณะกรรมการนักศึกษา" ขึ้น โดยนักศึกษามีบทบาทในการบริหารสโมสรนี้อย่างแท้จริง เมื่อ พ.ศ.2491 นักกีฬาเด่น ๆ ของมหาวิทยาลัย

เช่น ประจวบ อัมพะเสวต (ฟุตบอล) นายมารุต บุณนาค (มวย) นายอรุณ แสนโกติก (รักบี้) มีส่วนผลักดันให้สโมสร ซึ่งมีมาแต่ พ.ศ. 2484 แต่เป็นสโมสรที่ผู้บริหารมหาวิทยาลัยสมัยก่อนมีบทบาท ได้กลายมาเป็นสโมสรของนักศึกษา ระเบียบการสโมสรมหาวิทยาลัย ที่ออกในปี พ.ศ. 2491 ทำให้มีการเลือกตั้งตัวแทนชั้นปี ตัวแทนคณะ และแผนกต่าง ๆ ของกรรมการนักศึกษา คณะกรรมการนักศึกษาชุดแรกนี้ มี อรุณ แสนโกติก เป็นประธาน เป็นคนแรก และมีหนังสือที่สะท้อนความคิดเห็นของนักศึกษา คือ ธรรมจักร (2491 - 2495)

การเคลื่อนไหวที่เป็นรูปธรรมของขบวนการนักศึกษานี้ จะเห็นได้จากปฏิริยาตอบโต้ต่อเหตุการณ์บางเหตุการณ์ เช่น ในเรื่องเกี่ยวกับเนติบัณฑิตสภา พ.ศ. 2491 ที่จำกัดสิทธิต่าง ๆ ของนักศึกษาและธรรมศาสตร์บัณฑิต จนมีการประท้วงถึงกรณีนักศึกษาคนหนึ่ง ชื่อ นายอินต์บ รองเดช กรัดเลือดที่แขนเป็นการประท้วง หรืออย่างในกรณีการเคลื่อนไหวต่อต้านกฎ ก.พ. ที่ 110 เป็นต้น

และในกรณีสำคัญ ๆ ต่อการรักษามหาวิทยาลัยไว้ได้ในช่วงวิกฤติการณ์ทางการเมืองนั้น ขบวนการนักศึกษาได้กลายเป็นหัวหอกที่มีพลังอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะผู้บริหารแต่เดิมที่มีความแนบแน่นอยู่กับมหาวิทยาลัย ไม่สามารถจะเคลื่อนไหวใด ๆ ได้ เนื่องจากถูกเพ่งเล็งว่า เป็นสมัตรพรรคพวกของผู้ประศาสน์การ และคุกคามความมั่นคงของระบอบการปกครองของกลุ่มอำนาจนิยม เมื่อมีข่าวการขกติก ค.มธก. เป็นโรงเรียนราชฤทร์ เมื่อ พ.ศ. 2492 หรือว่าจะเปลี่ยนมหาวิทยาลัยไปเป็นกิจการโรงแรม พ.ศ. 2493 ขบวนการนักศึกษาก็กลายเป็นสิ่งสกัดกั้นการกระทำเหล่านั้นไว้ได้

มรสุมการเมืองสมัยนี้กระทบมหาวิทยาลัยแรงที่สุด เมื่อเกิดกบฏแมนฮัตตัน ถึงแม้ว่าในกรณีนี้มหาวิทยาลัยจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกบฏเลย เพราะเป็นปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอำนาจนิยมกับนายทหารเรือบางกลุ่มก็ตาม แต่จากความหวาดระแวงต่อมหาวิทยาลัย และจากการที่มหาวิทยาลัยตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญ ฝ่ายรัฐบาลได้ส่งกำลังทหารบก เข้ายึดครองมหาวิทยาลัยในช่วงระหว่างวันที่ 29 มิถุนายน ถึงปลายพฤศจิกายน พ.ศ. 2494 เจ้าหน้าที่และกิจการงานของมหาวิทยาลัยถูกสั่งย้ายออกภายใน 24 ชั่วโมง และนักศึกษาต้องไปเรียนที่ตึกเนติบัณฑิต

สภา (บริเวณกระทรวงยุติธรรมปัจจุบัน) และที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นเวลากว่า 4 เดือน

เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ขบวนการนักศึกษารวมตัวกันอย่าง เป็นกลุ่มก้อนที่สุด มีการเดินขบวนเพื่อเรียกร้องมหาวิทยาลัยคืนจาก จอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม และบุกเข้ายึดมหาวิทยาลัยคืนเมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน ซึ่งจะกลายเป็น "วันธรรมศาสตร์สามัคคี" และเป็นจุดกำเนิดของคำขวัญว่า "รวมกัน-เราอยู่ แยกกันเราตาย"

ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า ในสมัยของความบับคั้นทางการเมืองนี้ นักศึกษาไม่ว่าจะเป็นสมัย มธก. หรือ มอ. ในภายหลังได้รวมตัวกัน และเริ่มมีความคิดทางการเมืองที่เด่นชัด อันเป็นปฏิกริยาต่อสภาพการของการเมืองไทยและการเมืองระหว่างประเทศ กระบอกเสียงที่สำคัญของนักศึกษา คือ หนังสือธรรมจักร ที่กลายเป็นเวทีสร้างนักเขียนสำคัญ ๆ อย่างสองพี่น้องวารตลิก (สุวัฒน์ และ ทวีป) หรืออย่าง เสนีย์ เสาวพงศ์

ในสมัยของมรสุมการเมืองนี้ ในระดับของการเมืองระหว่างประเทศในช่วงของสงครามเย็น รัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำเนินนโยบายต่างประเทศอยู่ในค่ายของสหรัฐอเมริกาอย่างเต็มที่ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ความตึงเครียดในระดับระดับสากล ก่อให้เกิดความหวาดกลัวว่า สงครามโลกครั้งที่สามจะเกิดขึ้น และความหายนะของมนุษยชาติจะมีมากกว่าความสยดสยองของฮิโรชิมา หรือนางาซากิเสียอีก ดังนั้น ขบวนการสันติภาพก็ก่อกำเนิดขึ้นในยุโรป เมื่อ พ.ศ. 2492 อิทธิพลของการเมืองสากลนี้ส่งผลมายังบรรดานักศึกษาของมหาวิทยาลัยนี้ มีการรวมตัวและเข้าชื่อเรียกร้องเสรีภาพใน มธก. ในช่วงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2494 จนกลายเป็นสิ่งที่นักศึกษามหาวิทยาลัยนี้ถูกเพ่งเล็งอย่างหนักจากรัฐบาล และภายหลังการปราบปรามกบฏแมนฮัตตันแล้ว รัฐบาลก็ได้ทำการกวาดล้างเสี้ยนหนามทางการเมืองครั้งใหญ่ในกรณีที่เรียกกันว่ากบฏสันติภาพ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2495

การกวาดล้างครั้งนี้รัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้จับกุมคุมขังบุคคลหลายกลุ่มด้วยกัน นับตั้งแต่ฝ่ายของเสรีนิยมและสังคมนิยม (จับกุมแม้กระทั่ง

ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ภริยาผู้ประศาสน์การ และบุตร คือ นายปาล พนมยงค์ ต.มธก. รุ่นสุดท้าย) จับกุมนักศึกษา (ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนักศึกษาธรรมศาสตร์) นักการเมือง ปัญญาชน ที่เข้าร่วมในขบวนการสันติภาพ และจับกุมผู้ต้องสงสัยว่าเป็นคอมมิวนิสต์ (ในจำนวนนี้ 40 คน ถูกตัดสินจำคุก 20 ปี) การกวาดล้างครั้งนี้รัฐบาลได้ผลในแง่ของการกำจัดศัตรูทางการเมืองลงอย่างสิ้นเชิง

ดังนั้น ภายหลังจาก พ.ศ. 2495 ลักษณะของขบวนการนักศึกษาและสภาพภายในของมหาวิทยาลัยก็เปลี่ยนแปลงไป สมัยนี้ฝ่าย จอมพล ป. พิบูลสงคราม และพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ เข้ามาควบคุมมหาวิทยาลัยได้ค่อนข้างเต็มที่ และก็พยายามอย่างยิ่งยวดที่จะดึงนักศึกษาให้เป็นฝ่ายของตน ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนนักศึกษาคณะรัฐศาสตร์ การวางศิลาฤกษ์ สร้างหอประชุมใหญ่ (พ.ศ. 2497 เมื่อครบรอบการสถาปนา 20 ปี อันเป็นผลให้หอบประตู่และกำแพงวังด้านสนามหลวงแต่เดิมออกไป เหลือแต่กำแพงชราด้านหลังคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี)

เหตุการณ์ใน พ.ศ. 2495 ดังที่กล่าวมาแล้ว ไม่ว่าจะมีการออกพระราชบัญญัติใหม่ (13 มีนาคม) เปลี่ยนมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หรือการกวาดล้างผู้นำนักศึกษาในกรณีกบฏสันติภาพ ฯลฯ เหตุการณ์เหล่านี้กล่าวโดยย่อว่า ในด้านหนึ่งกลุ่มอำนาจนิยมได้เข้าควบคุมมหาวิทยาลัยไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในขณะที่เดียวกันก็คุมอำนาจทางการเมืองของไทยไว้อย่างเต็มที่ด้วย และในการเมืองระหว่างประเทศก็สร้างความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นกับสหรัฐอเมริกา รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งอยู่บนฐานคำภายในของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ภายนอกมีสหรัฐอเมริกาสนับสนุนอยู่อย่างเต็มที่ การเมืองสามเส้าของไทยนี้ทวีความเข้มข้นอย่างเห็นได้ชัด ในปี พ.ศ. 2498 ในเมื่อตัว จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ กลายเป็นพลังทางการเมืองที่ยากจะสกัดกันได้ ทางออกของสหรัฐอเมริกาในสมัยนั้น คือ การคงไว้ซึ่ง จอมพล ป. พิบูลสงคราม สหรัฐฯ เชิญประมุขรัฐบาลไทยไปเยือนประเทศ เพื่อสร้าง เสริมฐานทางการเมือง จอมพล ป. พิบูลสงคราม เดินทางเยือนประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ในระหว่างเดือนเมษายน - มิถุนายน 2498 นับเป็นครั้งแรกที่นายกรัฐมนตรีผู้นี้ออกจากเมือง

ไทยอีกครั้ง ภายหลังจากที่ว่างเว้นมา 28 ปี จอมพล ป. พิบูลสงคราม กล่าวสนับสนุนนโยบาย "โลกเสรี" อย่างแข็งขัน และก็ได้รับการตอบสนองอย่างดีจากสหรัฐอเมริกา ไม่ว่าจะเป็นการให้ความช่วยเหลือทางทหารและทางเศรษฐกิจ หรือแม้แต่การเล่นกอล์ฟกับประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์ (สหรัฐฯ ส่งรองประธานาธิบดี ริชาร์ด นิกสัน มาเยือนเมืองไทยเป็นการตอบแทน และยืนยันความช่วยเหลือต่อรัฐบาลไทย ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2499) การเดินทางครั้งนี้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นอกจากจะแวะเยือนสหรัฐฯ แล้ว ก็ยังเยือนสเปน อังกฤษ ประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ตะวันตก และเดินทางกลับโดยผ่านแอฟริกา บากีสถาน ศรีลังกา หลีกเสี่ยงการผ่านอินเดีย พม่า หรืออินโดนีเซีย ซึ่งเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงของกลุ่มประเทศเป็นกลาง ที่จัดการประชุมเอเชีย - แอฟริกา ที่เมืองบันดุง (Afro - Asian Bandung Conference) ประเทศอินโดนีเซีย ในเดือนเมษายน พ.ศ.2498 ก่อนหน้านั้น

บรรยากาศของการเมืองไทยในช่วงนี้ จึงคงมีแต่กลุ่มอนุรักษ์นิยมที่เหลื่ออยู่ที่พ้อมมีอิทธิพลทางอ้อมที่จะคัดค้านกลุ่มอำนาจนิยมได้ และโอกาสที่จะมีการแสดงความไม่พอใจ ก็เริ่มพุดตัวขึ้นในช่วง พ.ศ.2498 เช่นกัน ทั้งนี้เพราะการเมืองระหว่างประเทศเกิดการผ่อนคลายความตึงเครียดชั่วคราว ภายหลังมรณะกรรมของ โจเซฟ สตาลิน ผู้นำใหม่ของสหภาพโซเวียต คือ นายนิคิตา ครุสชอฟ เสนอนโยบาย "อยู่ร่วมกันโดยสันติ" (peaceful coexistence) ผู้นำของสหรัฐฯ และโซเวียต เริ่มพบปะเจรจากันที่กรุงเจนีวา ในขณะที่เดียวกันกลุ่มประเทศเป็นกลางก็กลายเป็นกลุ่มก้อนที่พอจะมีพลังขึ้นบ้าง โดยเฉพาะจากการนำของประธานาธิบดีเนห์รู แห่งอินเดีย

ในการเมืองภายในนั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม เริ่มหาฐานสนับสนุนใหม่จากการเล่นเกมส์ประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะเริ่มเกิดปัญหาจากการเมืองสามเส้า และอิทธิพลอันมหาศาลของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ ภายหลังจากการเดินทางกลับจากการเยือนรอบโลกแล้ว จอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกาศว่าจะลงสมัครแข่งขันเลือกตั้งทั่วไปในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2500 เกมส์ประชาธิปไตยครั้งนี้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ถึงกับเสนอให้ทหารถอดเครื่องแบบเพื่อเล่นการเมือง เพราะ "ประชาธิปไตย คือ การปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน (นี่เป็นสุนทรพจน์ของนายกรัฐมนตรี-

รัฐมนตรีไทย ที่อ้างจากของประธานาธิบดีอับราฮัม ลินคอล์น) ทั้งยังจัดให้มีการสัมมนาหนังสือพิมพ์ (เพรส คอนเฟอเรนซ์) เปิดเสรีภาพทางการเมือง โดยจัดให้มี "ไฮปาร์ค" ที่ห้องสนามหลวง และผ่านพระราชบัญญัติให้มีการจัดตั้งพรรคการเมืองในเดือนกันยายน พ.ศ.2498 นั้นเอง

ระหว่าง พ.ศ.2498 จนกระทั่งการเลือกตั้ง พ.ศ.2500 การเมืองไทยมีลักษณะเปิด รัฐบาลตั้งพรรคเสรีมนังคศิลาของตน โดยมีพรรคประชาธิปัตย์เก่าเป็นคู่แข่งสำคัญ การเมืองที่เปิดและการแข่งขันของนักการเมืองนี้มีผลกระทบต่อ มธ. โดยตรง (ไฮปาร์คก็อยู่ข้างธรรมศาสตร์) นักการเมืองหลายฝ่ายพยายามหาเสียงสนับสนุนของตนในมหาวิทยาลัย ดังจะเห็นได้จากการแข่งขันของนักศึกษา เพื่อเป็นประธานสโมสรฯ ในช่วงปี พ.ศ.2498 และปี พ.ศ.2500 อาจสรุปได้ว่าผู้นำนักศึกษาธรรมศาสตร์กลุ่มหนึ่งโน้มน้าวที่จะไปเข้าร่วมกับกลุ่มอนุรักษนิยม ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งมีแนวโน้มไปทางสังคมนิยมและมวลชน ดังนั้นการแข่งขันที่เข้มข้นในการเมืองใหญ่และการบ้านเล็ก ก็ดำเนินควบคู่และสัมพันธ์กันไป จะต่างกันก็ตรงที่การบ้านเล็กนั้นมีความหลากหลายและมีข้อเสนอที่มากกว่าการเมืองใหญ่ และล่องเลาะไปจนถึงการเสนอแนวความคิด มาร์กซิสต์เข้ามาในสถาบันการศึกษาอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกตลอดจนการที่นักศึกษาเริ่มติดต่อสัมพันธ์กับประเทศค่ายคอมมิวนิสต์ และกลุ่มประเทศโลกที่สาม นี่เป็นบรรยากาศของมหาวิทยาลัย ในช่วง พ.ศ.2498 - 2500 ก่อนที่จะปิดลงอีกจากหนึ่ง เมื่อมี "การเลือกตั้งไม่เรียบร้อย" และการรัฐประหาร พ.ศ. 2500 ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

3. สัมผัสสายลม แสงแดด และขุนทอง 2500 - 2511

ไม่ขออ้อเอืecht เบียดออก
ลมลอดไล่เลียว เรียวไผ่
ออกแอดแอดออกชยอก ไกล
แหใบไล่นาลาดลอง

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์
"บนพรหมใบไม้" คำขยาย 2512

หากจะกล่าวโดยย่อแล้วการเมืองไทยนับตั้งแต่การรัฐประหาร 17 กันยายน 2500 โดย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นำมาซึ่งปรากฏการณ์ใหม่ ถึงแม้ว่าโดยส่วนรวมแล้วรัฐบาลของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (9 กุมภาพันธ์ 2502 - 8 ธันวาคม 2506) และจอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งเป็นผู้สืบทอดทางการเมืองต่อมา (9 ธันวาคม 2506 - 15 ตุลาคม 2516) จะมีลักษณะอำนาจนิยมและเป็นลัทธิทหารก็ตาม แต่ข้ออ้างหรือสิทธิธรรมในการปกครองของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จะแตกต่างจากระบบของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยสิ้นเชิง กล่าวคือ ที่มาของอำนาจมิได้วางพื้นฐานอยู่กับรัฐธรรมนูญ หรือระบอบประชาธิปไตย นักวิชาการท่านหนึ่งกล่าวว่า จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อาจไม่แตกต่างไปจากผู้นำร่วมสมัยของท่านนัก ไม่ว่าจะเป็นนัสนเซอร์แห่งอียิปต์ เคอิกอลล์ แห่งฝรั่งเศส อาฮิบชาน แห่งปากีสถาน หรือแม้แต่ จอห์น เอฟ. เคนเนดี แห่งสหรัฐอเมริกา กล่าวคือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เสนอนโยบายอย่างชัดเจนต่อสังคมไทยในแง่ที่ว่า มาจากไหน และกำลังจะเดินไปทางไหน

ข้ออ้างและสิทธิธรรมของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังจากการยึดอำนาจครั้งที่สองเมื่อ 20 ตุลาคม 2501 เน้นอยู่ที่สังคมที่บังคับบัญชาโดยอำนาจตามลำดับชั้น มวลชนขึ้นต่อระบบราชการ และระบบราชการทหาร และพลเรือนขึ้นต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ อันเป็นระบบซึ่งดูจะมีมรดกมาจากประเพณีที่ดูเป็น "ไทย" มากกว่า "ตะวันตก"

สิทธิธรรมของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และรัฐบาลต่อ ๆ มา นำสถาบันพระมหากษัตริย์กลับมาเป็นศูนย์กลางของระเบียบแบบแผนทางด้านจิตใจ สังคม และการเมือง พระมหากษัตริย์ได้รับการยอมรับให้มีบทบาทต่อมหาชนอย่างไม่เคยมีมาก่อนนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ประมาณ 5 ปี นั้น บทบาทของพระมหากษัตริย์จะเด่นชัดขึ้นไม่ว่าการเสด็จออกเยี่ยมเยียนชนบท การเสด็จเยือนประเทศต่าง ๆ ในคำขวัญของโลกเสรีประชาธิปไตย หรือคำขวัญเป็นกลาง (ยกเว้นคำขวัญสังคมนิยม) เช่น อินโดนีเซีย พม่า สหรัฐอเมริกา ยุโรป เวียดนาม ปากีสถาน มลายู ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ ญี่ปุ่น ไต้หวัน ฟิลิปปินส์ ระหว่างปี 2503 - 2506 รัฐบาลยังได้ยกเลิกวันชาติไทยที่ถือเอาวันที่ 24 มิถุนายน มาตั้งแต่สมัย

จอมพล บ. พิบูลสงคราม เมื่อปี 2482 โดยประกาศเปลี่ยนเมื่อ 21 พฤษภาคม 2503 ให้ถือวันเฉลิมพระชนมพรรษา 5 ธันวาคม แทน พร้อมทั้งนำประเพณีที่ เกี่ยวพันกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์กลับมาอีกครั้ง เช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีพืชมูลหยาตราสถลมารค และ ชลมารค เป็นต้น

นโยบายของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เน้นความเป็นระเบียบเรียบร้อย ของบ้านเมือง เช่น ความสะอาดของถนนหนทาง ยกเลิกการเสพยาและจำหน่าย ผืน ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ 2475 แก้ไขเพิ่มเติม 2495 ยกเลิก พ.ร.บ. พรรคการเมือง (2498) ยุบสภาจับกุมฝ่ายค้านและผู้วิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลเป็น จำนวนร้อย ซึ่งในบรรดาผู้ถูกจับกุมคุมขังโดยมิได้มีการนำคดีขึ้นศาลนี้มีจำนวน ไม่น้อยที่เป็นนักคิดนักเขียนจากทหารราชที่ผ่านมา รวมทั้งจิตร ภูมิศักดิ์ อยู่ด้วย มาตรการเด็ดขาดเหล่านี้ทำให้ธรรมศาสตร์บัณฑิต นักคิดนักเขียนผู้สร้างวิद्याสาส์นสำคัญให้ มธ. คือ ศรีบูรพา (กุหลาบ สายประดิษฐ์ 2448 - 2517) ซึ่งกำลัง อยู่ในระหว่างการเขียนสารานุกรมประชาชนจีน เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ "ปฏิวัติ" นั้น ต้องตกค้างอยู่บนพื้นแผ่นดินใหญ่จนกระทั่งถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ. 2517

ในระบบอำนาจนิยมของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อำนาจทั้งหมดรวม ศูนย์อยู่ที่ "คณะปฏิวัติ" การบริหารอาศัย "ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร" 2502 ที่มีเพียง 20 มาตรา มีสภาร่างรัฐธรรมนูญอันมีสมาชิกโดยการแต่งตั้ง 240 คน ทำหน้าที่เป็นฝ่ายนิติบัญญัติ และท้ายที่สุดคือการ "ปฏิวัติ" สังคมชั้นใหม่ นั้น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อาจเป็นผู้นำไทยสมัยใหม่คนแรกที่มีนโยบายทาง เศรษฐกิจอย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่เริ่มขึ้นเมื่อ 2504 เป็นครั้งแรก และเน้นการพัฒนาในระบบทุนนิยมแบบเสรีนิยม เน้นการพัฒนาภาค อุตสาหกรรมในเมือง เน้นการสร้างชนชั้นกลางในระบบเศรษฐกิจที่มีความ เชี่ยวชาญในฐานะนักเทคนิคเฉพาะด้าน

ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทางการเมืองในระดับชาตินี้ มีผลต่อการ- บ้านเล็กของ มธ. อย่างลึกซึ้ง ไม่ว่าจะเป็นการปิดตลาดวิชา การเสริมสร้าง มธ. ให้เป็นมหาวิทยาลัยที่มีความชำนาญเฉพาะด้านทางสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์

อย่างจริงจัง ไม่ว่าจะเป็นการตั้งคณะศิลปศาสตร์ขึ้นใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุน คณะเศรษฐศาสตร์ให้แข็งแกร่ง กล่าวได้ว่าในสมัยที่เรียกว่าสายลม แสงแดด และ ขุนทองนี้ มธ. ได้ก้าวเข้าสู่หน้าใหม่ทางประวัติศาสตร์ของสถาบัน ลัทธิธรรมนิยม ใหม่ ๆ เกิดขึ้น คนรุ่นใหม่ทั้งอาจารย์และนักศึกษามหุมนเวียนเข้ามาแทนที่คนของ ทศวรรษก่อน ในส่วนหนึ่งความเปลี่ยนแปลงอันนี้มีอิทธิพลโดยตรงมาจากการเมือง ระดับชาติ แต่ในอีกส่วนหนึ่งก็เป็นความต้องการและแสวงหาในประชาคมของ ธรรมศาสตร์เอง

ในแง่ของการเมืองระหว่างประเทศ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก้าวขึ้นสู่อำนาจในสมัยที่อินโดจีนกำลังลุกเป็นไฟ สงครามกบฏชาติของนักลัทธิชาตินิยมฝ่ายซ้าย ในลาวและเวียดนาม ดูจะรุนแรงขึ้นทุกที ดังจะเห็นได้จากขบวนการเวียดมินห์ใน เวียดนามเหนือ เวียดกงในเวียดนามใต้ หรือขบวนการประเทศลาวที่มีเจ้าสุภานุวงศ์ เป็นผู้นำ ในขณะที่ฝ่ายเป็นกลางคู่ประหนึ่งว่าจะไร้สมรรถภาพ ไม่ว่าจะ เป็นเจ้าสุวรรณภูมาแห่งลาว หรือเจ้าสีหนุแห่งกัมพูชา และฝ่ายขวา เช่น ใจหัดินเดียม ดูไม่มีอนาคต สถานการณ์เช่นนี้ทำให้สหรัฐอเมริกาเพิ่มบทบาททางทหารของตน ยิ่งขึ้นในอินโดจีน และดูจะคล้อยจองกับนโยบายต่างประเทศของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่สืบทอดนโยบายตํานันนี้ของการต่อต้านคอมมิวนิสต์มาจากรัฐบาลของ จอมพล ป. หิบลสงคราม ภายหลังการรัฐประหาร 2500 ซึ่งเป็นการยึดอำนาจ ครั้งแรกนั้น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ยืนยันนโยบายการต่อต้านคอมมิวนิสต์นี้ให้ เห็นชัดด้วยการสนับสนุนให้ นายพจน์ สารสิน ซึ่งเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำ กรุงวอชิงตัน และเพิ่งเดินทางกลับมาเพื่อรับตำแหน่ง เลขาธิการองค์การ สบอ. ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีชั่วคราว (21 กันยายน - 20 ธันวาคม 2500)

ถึงแม้ว่า จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีใน ระยะเวลาด่อนข้างสั้นเมื่อเปรียบเทียบกับผู้นำทางทหารของไทยคนอื่น ๆ และ ถึงแม้ว่าเพียงระยะเวลาอันสั้นหลังการรัฐประหาร 8 ธันวาคม 2506 จะมีปัญหา การแย่งชิงมรดกจำนวนถึง 3,000 ล้านบาท ที่ดินกว่า 20,000 ไร่ หรือกรณี อ่าวไฉ่ของ "เมียน้อย" กว่า 50 นางก็ตาม นโยบายการเมืองภายในและต่าง-ประเทศที่ได้วางไว้ในระยะ 5 ปีนั้น ก็ได้รับการสืบทอดอย่างแข็งขัน ความสัมพันธ์ อันใกล้ชิดระหว่างรัฐบาลไทย และวอชิงตันทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการทหาร

เพิ่มพูนมากขึ้น จากปี 2501 ก่อนสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นั้น ความช่วยเหลือจากสหรัฐ คิดเป็นเงิน 45.6 ล้านดอลลาร์ (แบ่งเป็นทางเศรษฐกิจ 25.9 ทางทหาร 19.7) แต่ในปีแรกของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ 2502 นั้น ความช่วยเหลือจากสหรัฐ เพิ่มขึ้นเป็น 76.9 ล้านดอลลาร์ (แบ่งเป็นทางเศรษฐกิจ 58.9 และทางทหาร 18.0) ในปีสุดท้ายคือ 2506 ความช่วยเหลือมีจำนวน 93.7 ล้านดอลลาร์ (เศรษฐกิจ 21.9 ทหาร 71.8) และในสมัยของจอมพลถนอม กิตติขจร คือ 2510 ก่อนสิ้นสุดสมัยที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้ ความช่วยเหลือจากสหรัฐ คิดเป็นมูลค่า 96.0 ล้านดอลลาร์ (เศรษฐกิจ 37.0 ทหาร 59.0)

กล่าวโดยย่อแล้วจำนวนเงินดอลลาร์ที่หลั่งไหลเข้ามา นอกจากจะเป็นการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐ แล้ว ยังช่วยเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้กับรัฐบาลในระบอบอำนาจนิยมนี้อย่างยิ่ง และมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของไทยอย่างรุนแรง ยิ่งเหตุการณ์ในเวียดนามทวีความรุนแรงขึ้นเท่าไร รัฐบาลไทยก็ตกอยู่ในวงการเมืองระหว่างประเทศที่มีสหรัฐ เป็นผู้นำมากขึ้นเท่านั้น ทั้งนี้โดยยังมีต้องกล่าวถึงอิทธิพลทางเศรษฐกิจ การลงทุน ผู้เชี่ยวชาญ ตลอดจนอิทธิพลทางด้านการศึกษาและวัฒนธรรมของอเมริกาต่อไทยที่คิดตามมา

รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ที่สืบทอดมรดกทั้งภายในและภายนอก จากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้สร้างความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับสหรัฐ และการต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรง ความผิดหวังในสมรรถภาพขององค์การ สบอ. เกี่ยวกับวิกฤตการณ์ในลาว 2503 - 04 นำไปสู่ความตกลงถนัด - รัสต์ ซึ่งเป็นการช่วยเหลือป้องกันไทยจากสหรัฐ ในด้านการทหาร กอปรกับความผิดหวังในคำพิพากษาของศาลโลกในกรณีเขาพระวิหาร 2505 สงครามเวียดนาม สหรัฐ เข้าไปรับผิดชอบโดยตรง ในปี 2508 ทำให้รัฐบาลไทยในปี 2510 ส่งกองกำลังรบเข้าเวียดนาม ประมาณว่าในปี 2510 นั้นมีทหารไทยเข้าไปรบ 2,200 คน และเพิ่มขึ้นถึง 11,000 คน ในปี 2512 คิดเป็นกำลังทั้งสิ้น 14 เบอร์เซนต์ของกองทัพบกของไทย

เดวิด วัตซอจ กล่าวถึงอิทธิพลของอเมริกาในไทยสมัยนี้ไว้อย่างน่าสนใจว่า

"อย่างไรก็ตาม ผลกระทบที่เกิดขึ้นนั้นขยายไปเกือบทั่วทุกด้านทุกมุมของชีวิตของประเทศชาติ ไม่เพียงแต่ว่าเศรษฐกิจจะถูกบีบคั้นด้วยดอลลาร์อเมริกัน และคนไทยเป็นหมื่นหรือกระทั่งเป็นแสน กลายเป็นผู้มีชีวิตพึ่งพิงอยู่กับการดำรงอยู่ของอเมริกัน หรือไม่ง่ายเพียงว่าเวียดนามมุนมาซึ่งการคอร์รัปชัน และบาปทางการค้าที่ระบัดไปทั่วโรงแรม บาร์ และโรงอาบอบนวดแถวถนนเพชรบุรีตัดใหม่หรืออุดรเท่านั้น ผลกระทบของสมัยสั้น ๆ แต่เข้มข้นนี้มีถลกลงไปกว่านั้นอีก แรงจูงใจทางเศรษฐกิจของเมือง หน่วยบริการทางเศรษฐกิจ การทำงานเพื่อเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมแม้แต่ในครอบครัวชาวไร่ชาวนา สร้างการพึ่งพิงกันทางด้านสังคม และเศรษฐกิจระหว่างผู้นำทหารที่ปกครองอยู่กับผู้นำทางการค้าไทย - จีน คนหนุ่มสาวต่าง เข้าเมือง ไปเรียนภาษาอังกฤษและทำงานเป็นบริกรพนักงานบาร์ เสมียน พนักงานโรงแรม โสเภณี - หมอนวด มัคคุเทศก์ และเสมียน ร้านของที่ระลึกอุตสาหกรรมก่อสร้างเติบโตเป็นประวัติการณ์ ถนน สนามบิน โรงแรม คอฟีช็อป บ้านพักอาศัยรวบรวมกับวังสำหรับชาวต่างชาติที่มีตำแหน่งสูงและชาวไทย เศรษฐีใหม่ก็สร้างกันขึ้นมา ในระยะยาวโครงสร้างพื้นฐานสำหรับอุตสาหกรรมท่องเที่ยวที่ทรูหราและมีประสิทธิภาพเป็นพิเศษก็ได้รับการพัฒนา ในระยะสั้นสิ่งที่สำคัญไปกว่าก็คือ ผลกระทบทางวัฒนธรรมและการเมืองของการปรากฏตัวของต่างชาติในไทยอย่างกระหน่ำและเข้มข้นขึ้น" (David K. Wyatt, Thailand : A Short History, Cornell University Press, 1982, p.288)

ถ้าจะกล่าวโดยย่อแล้วบรรยากาศของการเมืองภายในและการเมืองระหว่างประเทศ ซึ่งมีผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น ในด้านหนึ่งก็ได้สร้างความเป็นอนุรักษ์นิยมขึ้นในหมู่อาจารย์และนักศึกษา นักศึกษาหันมาสนใจเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตนเองโดยเฉพาะ ชาติความสนใจในสังคมที่กว้างขวางออกไป จิตสำนึกเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยไทยในลักษณะของคนชั้นกลางหรือที่ขยายการตีความออกไปสู่มวลชนจนหายไปและยิ่ง เมื่อมหาวิทยาลัยปิดตลาดวิชา ยังมีแนวโน้มว่าบุครธิดาของผู้ค่อนช้างมีฐานะในระดับปานกลางหรือระดับที่

สูงขึ้นไป ซึ่งได้เปรียบในระบบของการแข่งขันสอบเข้ามหาวิทยาลัยเท่านั้น จึงจะมีโอกาสผ่านเข้ามาในธรรมศาสตร์ได้ ลักษณะฐานที่กว้างขวางกระจายไปสู่คนที่ล่าง ไปดังที่เคยเป็นมาก่อนในช่วงทศวรรษ 2500 เริ่มละลายหายไป การขาดช่วงกับอดีตเก่าของธรรมศาสตร์เกิดขึ้น ผู้ประศาสน์การหรือผู้อำนวยการนักศึกษาของช่วงทศวรรษ 2490 กลายเป็นตำนานที่เลอะเลือน ลักษณะของกิจกรรมนักศึกษาถูกลบควมคุมโดยใกล้ชิดโดยอาจารย์ กิจกรรมส่วนใหญ่เน้นไปในด้านบันเทิง ความสนุกสนาน งานเชียร์ การทะเลาะเบาะแว้งและตีกันเอง (โดยเฉพาะคณะนิติศาสตร์และคณะรัฐศาสตร์) การแปรชบวนและแปรอักษรในงานฟุตบอลประเพณีจุฬา - ธรรมศาสตร์ หุหุหุ ยิ่งใหญ่ ลงทุนสูง และเป็นงานสำคัญที่สุดในชีวิตนักศึกษาของสมัยนั้น

อย่างไรก็ตามในบรรยากาศของอดีตที่ลบลือนเช่นนี้ ก็เริ่มเกิดปรากฏการณ์ใหม่ขึ้นในธรรมศาสตร์ กล่าวคือการเปิดตลาดวิชา มีการพัฒนาการศึกษาเล่าเรียนอย่างไม่เคยมีมาก่อน การตั้งคณะศิลปศาสตร์ในปี 2505 นำมาซึ่งปรัชญาทางการศึกษาใหม่ในด้านของลี เบอราลอาร์ตส์ ก็เป็นการสร้างคนที่มีความรู้พื้นฐานอย่างกว้างขวางในลักษณะอันพึงมีของสุภาพบุรุษและสุภาพสตรี ถึงแม้ว่าโดยทางปฏิบัติแล้วจะมีลักษณะที่เป็นลี เบอราลคอนเซอ์เวตีฟอยู่มากก็ตาม ทั้งนี้เพราะความรีบร้อนในการจัดตั้งและการระดมหาอาจารย์ใหม่ ในขณะที่เดียวกันทางด้านคณะเศรษฐศาสตร์ก็มีความเปลี่ยนแปลงที่จะปรับปรุงหลักสูตร และเพิ่มอาจารย์ผู้สอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อ นายบัว อึ้งภากรณ์ เข้ามาเป็นคณบดี (2507 - 2514) เปลี่ยนจากการมีอาจารย์ประจำเพียง 4 ท่าน และการพึ่งพังกับอาจารย์พิเศษมาเป็นมีอาจารย์ร่วมร้อยภายในเวลาไม่ถึง 10 ปี

ลักษณะอนุรักษ์นิยมของธรรมศาสตร์ในยุคนี้ ทำให้มหาวิทยาลัยได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาลอย่างมาก และยังมีผู้นำของธรรมศาสตร์ในยุคนี้ ไม่ว่าจะเป็น นายอดุล วิเชียรเจริญ นายศักดิ์ มาสุนันันตร์ ที่มีความสัมพันธ์อันดีกับ นายกรัฐมนตรีถนอม กิตติขจร หรือ นายบัว อึ้งภากรณ์ ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับความเชื่อถือจากทั้งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และจอมพลถนอม กิตติขจร ทำให้มหาวิทยาลัยสามารถเพิ่มพูนสิ่งก่อสร้างเพื่อรองรับงานที่ขยายขึ้น ตึกใหม่ ๆ เกิดขึ้น เช่น ตึกศิลปศาสตร์ ตึกโรงอาหาร และห้องสมุด (สำนักหอสมุดกลาง) ฯลฯ เปลี่ยน

ทิวทัศน์ของ "ปากฟ้าครามงานประกายเจ็ดฉายโตม... หรือทิวสนมवलล้วนสร้างเป็นทางแถว" ไปเกือบสิ้นเชิง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งแต่เดิมมีด้านหน้าอยู่ด้านแม่น้ำเจ้าพระยา กลับเริ่มหันกลับมาเอาสนามฟุตบอลเป็นด้านหน้า ตึกต่าง ๆ ถูกสร้างบดบังทิวทัศน์ทางแม่น้ำเสียสิ้น และตึกโตมก็เริ่มจะทรุดลง (ตึก 4 ถูกตัดทิ้งไปเพื่อสร้างห้อง เอที เมื่อก่อน 14 ตุลาคม 2516 ส่วนตึก 1 ถูกทุบทิ้งไปเป็นตึกเอนกประสงค์หลัง 6 ตุลาคม 2519) ตึก ต.มธก. ที่กลายเป็นตึกคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ก็จะมีตึกใหม่ขึ้นแทนนับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ธรรมศาสตร์จะกลายเป็นที่รวมของสถาปัตยกรรมยุคอเมริกัน หรือ Modernism ที่ขาดการวางแผนและชาติสนทรีย์โดยสิ้นเชิง

การได้รับความสนับสนุนและอิทธิพลจากรัฐบาลนั้น ยังขยายไปถึงการได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาอีกด้วย สมัยนี้เป็นสมัยของการสร้างอาจารย์ระดับปริญญาชั้นสูงทั้งโทและเอกอย่างจริงจัง และก็เป็นที่กล่าวได้ว่า แนวความคิดทางวิชาการแบบอเมริกันจะแพร่หลายแทนแนวความคิดแบบยุโรป (ฝรั่งเศสและอังกฤษ) โดยจะเห็นผลชัดเจนในเวลาต่อมาที่คณะเศรษฐศาสตร์ และคณะรัฐศาสตร์ ในขณะที่เดียวกันสิ่งที่จะเรียกได้ว่าวิชาชีพของการเป็นอาจารย์หรือการเป็นปัญญาชนก็เริ่มเกิดขึ้น (คำว่าปัญญาชนเกิดในสมัยนี้) อาจารย์เป็นผู้ที่จะทำงานหลักของตนในการสอนและค้นคว้า แทนการทำราชการอื่นเป็นงานหลัก และงานสอนเป็นงานรอง ซึ่งมีส่วนให้อาจารย์กลุ่มเล็ก ๆ บางกลุ่มสามารถทุ่มความสนใจและความคิดของตนให้กับปัญหาของสังคม และการศึกษาสมัยนี้เป็นสมัยที่ธรรมศาสตร์ส่งบุคลากรของตนไปศึกษาต่อต่างประเทศมากมาย

ในขณะที่เดียวกันแรงกระตุ้นจากรัฐบาลก็จะให้นิสิตนักศึกษามีส่วนในการพัฒนาประเทศ ก็ทำให้นักศึกษาจำนวนหนึ่งเริ่มรู้จักคำว่า "สัมมนา" เพื่อหาทางแก้ไขปัญหา เริ่มสัมพันธ์ต่อกันในรูปของการออกค่ายอาสาพัฒนา อันเป็นการสร้างนักศึกษารุ่นใหม่อีกรุ่นที่รัฐบาลหรืออาจารย์เองก็มิได้คาดหมาย นักศึกษาเริ่มเกาะกลุ่ม จากกลุ่มสัมมนา กลุ่มค่ายอาสา กลุ่มวรรณศิลป์ กลุ่มนักคิดนักเขียน ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มค่อนข้างอิสระ กลายเป็นผู้นำนักศึกษาและหัวหอกของขบวนการนักศึกษาที่จะมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงการเมืองไทยอย่างใหญ่หลวงในทศวรรษต่อมา

ธรรมศาสตร์ในตอนต้นของสมัยนี้ แม้จะเป็นธรรมศาสตร์ที่ต้องพึ่งพาต่อราชการและต่างประเทศอย่างมาก ความเป็นอิสระสูญหายไป และขาดความหลากหลายในแนวความคิดต่าง ๆ ก็ตาม แต่ระบบการศึกษาที่พัฒนาขึ้น การมีอาจารย์ประจำ มีห้องสมุดชั้นดี การเน้นการศึกษาในรูปแบบการตั้งคำถามและแสวงหาคำตอบ ก่อรับกับบรรยากาศทางการเมืองโดยทั่วไปเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ปฏิกริยาแห่งยุคสมัยก็เริ่มขึ้น ดังจะเห็นได้จากบทกวีของวิทยากร เชียงกูล ที่เป็นที่รู้จักกันดี คือ "เพลงเถื่อนแห่งสถาบัน" (2511) ที่ว่า

ฉันเข่าฉันเขลา ฉันทิ้ง
 ฉันจึงมาหาความหมาย
 ฉันหวังเก็บอะไรไปมากมาย
 สุดท้ายให้กระดาษฉันแผ่นเดียว

หมายเหตุ "บทคัดย่อ ธรรมศาสตร์และการเมือง 2477-2511" นี้ นำมาจากผลงานวิจัยเรื่อง "ประวัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์" ซึ่งมีชาญวิทย์ เกษตรศิริ เป็นหัวหน้าคณะผู้วิจัย มี ทรงยศ แวหงษ์, สุภาภรณ์ จรัสพันธ์, สุนทร อัสสะไวย์, สุวิมล รุ่งเจริญ, นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, คารัง ไตรศรวุฒ เป็นคณะวิจัย ผลงานนี้ได้รับการจัดพิมพ์เป็นหนังสือในชื่อ "สำนักนั้น ธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2477-2511" โดยสำนักพิมพ์ดอกหญ้า และกำหนดจะวางตลาดในวันที่ 10 ธันวาคม 2535

ด้วยอักษรโบราณ จาก

ดร. อาทิตย์ อุไรรัตน์

ประธาน สภาผู้แทนราษฎร
ประธาน สภาผู้แทนราษฎร
ประธาน สภาผู้แทนราษฎร
ประธาน สภาผู้แทนราษฎร
ประธาน สภาผู้แทนราษฎร

ด้วยอภิเนกนามการ จาก

พรรณประชาธิปัตย์

พรรณประชาธิปัตย์

พรรณประชาธิปัตย์

พรรณประชาธิปัตย์

พรรณประชาธิปัตย์

ด้วยอักษรขอมโบราณ จาก

รณการ ไทพนาณิษย์ จำกัศ

รณการ ไทพนาณิษย์ จำกัศ

รณการ ไทพนาณิษย์ จำกัศ

รณการ ไทพนาณิษย์ จำกัศ

รณการ ไทพนาณิษย์ จำกัศ

ด้วยอภินิพนธ์นาการ จาก

เกรือ เบทาทร

ด้วยอภินิพนธ์นาการ จาก

คุณชูชัย ฤทธิสุขสกุล

บริษัท นานาฟูดโปรดักส์

ด้วยอภินิทนาการ

จาก

๑ พัน ๑ ชุมพล ศิลปอาชา

60 ปีประชาธิปไตย
สิทธิ เสรี ประชาไทย

60 ปีประชาธิปไตย
สิทธิ เสรี ประชาไทย

60 ปีประชาธิปไตย
สิทธิ เสรี ประชาไทย

60 ปีประชาธิปไตย
สิทธิ เสรี ประชาไทย

60 ปีประชาธิปไตย
สิทธิ เสรี ประชาไทย

60 ปีประชาธิปไตย
สิทธิ เสรี ประชาไทย

เพราะเชื่อว่า คนดี มีมากกว่า
ไปซ้ำซ้ำ ทีละน้อย ค่อยค่อยเป็น
เพราะเชื่อว่า คนดี ไม่มีหมด
ตายก็ปลูก คนดีน ขึ้นยืนยาว
เพราะเชื่อว่า คนดี ย่อมกลัวพลาต
ถ้าไม่ขัดกับคำ ทำเพื่อใคร
คิดอย่างไรกับคำว่า อำนาจ
ไม่เคยมีเผด็จการไหนทานทน
โลกเริ่มมีคำตอบที่ถูกต้อง
การอยู่ด้วยกันนั้นนานเนา
มีเสรีสิทธิ์จะคิดอ่าน
ธงประชาธิปไตยไสวดี
อันอำนาจทั้งมองล้วนต้องเอื้อ
อันอำนาจพวกพ้องเพื่อมองพา
อำนาจต้องมีธรรมนำหน้า
อำนาจเช่นนี้ ไม่มีตาย
หากใครคิดขวางขบวน ทวนกระแส
แม้สรรคำสวยบอกมาหลอกคน
แต่แก้ไข ถามหา มาให้เห็น
ประชาชนต้องรวมต้องร่วมกัน
หกสิบปีที่แก่ สองหมื่นวัน
มาร่วมกันชี้ชัดว่าเสรีธา

บ้านเมืองจึงเป็นมาอย่างที่เราเห็น
มีอันลุกอำเค็ญเป็นครั้งคราว
เกิดขึ้นทดแทนชั่วอยู่ทั่วดาว
ให้ร่วมกันร่วมก้าว คิดการไกล
กระทำการด้วยหาวคมนาไหว
ก็เหมือนบาปในใจคอยกังวล
พลิกดูประวัติศาสตร์ทุกแห่งหน
ล้มลงแล้วก็คนในโลกเรา
ว่าอีกแล้วครรองทำนองเก่า
ต้องให้เขาให้เรา มีเสรี
กระแสโลกต้องการเป็นอย่างนี้
อยากให้อันสุดที่ เผด็จการ
ประโยชน์เพื่อชาวไทยอันไพศาล
มีอยู่ได้ไม่นานก็วอดวาย
อำนาจเพื่อประชาชนทั้งหลาย
ไม่สลายย่อยยับไม่อับจน
ที่สุดยอมพ่ายแพ้ ไม่มีมอ
มีแต่มีดมีขวานไม่มีวัน
ต้องรวมแรงจับเข่าด้วยแข็งขัน
ไร้พ้อง มออีกค้น ให้ได้มา
มาไหมไฟ ไฟฝันมาฝันฝ่า
มาถามหา ประชาธิปไตย

วิสา ตัญทัพ

